

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİNİN
ZAQATALA filialı

FAKÜLTƏ İqtisadiyyat və menecment departamenti

KAFEDRA: İqtisadiyyat və idarəetmə

İXTİSAS: Turizm işinin təşkili

Müdafiəyə buraxılır:

“ ____ ” “ ____ ” 2025-ci il

Bölmə rəhbəri: _____

BAKALAVR TƏHSİL PİLLƏSİ ÜZRƏ

BURAXILIŞ İŞİ

MÖVZU: "Şimal-Qərb Bölgəsində Turizmin Yerli İqtisadi
İnkişafa Təsiri"

QRUP: TT1q-20

TƏLƏBƏ: Bürcəliyeva Türcan Rafiq

ELMİ RƏHBƏR: dos. Cavadzadə Xəyyam Natiq

ZAQATALA-2025

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ

I FƏSİL. TURİZMİN YERLİ İQTİSADİYYATA TƏSİRİ: NƏZƏRİ-METODOLOJİ YANAŞMALAR

- 1.1. Turizm və regional inkişaf: anlayışlar, prinsiplər və təsir mexanizmləri
- 1.2. Yerli iqtisadiyyatın formalaşmasında turizmin rolu və funksiyaları
- 1.3. Regional turizmin iqtisadiyyata təsirinin ölçülməsi üzrə nəzəri modellər və yanaşmalar

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN ŞİMAL-QƏRB BÖLGƏSİNDƏ TURİZM SEKTORUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ İQTİSADİ TƏHLİLİ

- 2.1. Şimal-qərb bölgəsinin turizm potensialı: coğrafi, mədəni və infrastruktur üstünlükləri
- 2.2. Bölgədə turizmin iqtisadi göstəricilərə (əmək bazarı, sahibkarlıq, xidmət sektoru və s.) təsirinin təhlili
- 2.3. Şimal-qərb bölgəsində turizm inkişafının qarşısında duran iqtisadi və idarəetmə çətinlikləri

III FƏSİL. ŞİMAL-QƏRB BÖLGƏSİNDƏ TURİZMİN İNKİŞAFINA DƏSTƏK VƏ YERLİ İQTİSADİ ARTIM ÜÇÜN TƏTBİQİ STRATEGİYALAR

- 3.1. Dayanıqlı turizm modeli və yerli icmaların inteqrasiyası
- 3.2. Yerli iqtisadiyyatla turizmin sinerjisi üçün təşviq mexanizmləri
- 3.3. Rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi və innovativ idarəetmə üsulları

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

GİRİŞ

Turizm sektoru son onilliklərdə global və regional iqtisadiyyatların inkişafında mühüm rol oynayan strateji fəaliyyət sahələrindən birinə çevrilmişdir. Bu sahənin inkişafı təkcə ölkəyə valyuta axınının artmasına deyil, həm də yerli iqtisadiyyatların dirçəlməsinə, yeni iş yerlərinin yaradılmasına və sosial infrastrukturun təkmilləşdirilməsinə səbəb olur. Xüsusilə regionlarda turizm fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi, mərkəzləşdirilməmiş iqtisadi artımı təşviq etməklə yanaşı, yerli icmaların rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə, kənd təsərrüfatı, sənətkarlıq və xidmət sektorlarının inkişafına da güclü təsir göstərir.

Azərbaycanın Şimal-Qərb bölgəsi bu kontekstdə böyük potensiala malikdir. Bölgənin zəngin təbii ehtiyatları, qədim tarixi-mədəni irsi, milli adət-ənənələri və unikal iqlim xüsusiyyətləri onun həm daxili, həm də beynəlxalq turizm marşrutlarında önəmli mövqe tutmasına şərait yaradır.

Mövzunun Aktuallığı: Müasir dövrdə regionların dayanıqlı inkişafı dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən birinə çevrilmişdir. Bu kontekstdə turizm sektoru yalnız iqtisadi artımın deyil, həm də sosial rifahın və mədəni irsin qorunmasının mühüm vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Xüsusilə Azərbaycanın turizm potensialı yüksək olan Şimal-Qərb bölgəsində bu sahənin inkişafı yerli icmaların aktivləşdirilməsi və iqtisadi imkanlarının genişləndirilməsi baxımından böyük aktuallıq daşıyır.

Problemin İşlənmə Səviyyəsi: Turizmin yerli iqtisadiyyata təsiri və onun dayanıqlı inkişaf prinsipləri beynəlxalq elmi ədəbiyyatda geniş şəkildə tədqiq olunmuşdur. C. Tosun, R. Sharpley, C. Hall və S. Gössling kimi tədqiqatçılar bu sahədə mühüm nəzəri modellər və praktiki yanaşmalar təklif etmişlər. Azərbaycanda isə bu istiqamətdə bəzi tədqiqatlar olsa da, Şimal-Qərb bölgəsi kontekstində turizmin yerli iqtisadiyyatla inteqrasiyasının kompleks və sistemli şəkildə araşdırılması hələ də məhduddur. Bu səbəbdən mövzu elmi-nəzəri və tətbiqi baxımdan yenidən işlənməyə ehtiyac duyur.

Tədqiqatın Obyekti:Tədqiqatın obyekti Azərbaycanın Şimal-Qərb bölgəsində (Qəbələ, Şəki, Zaqatala, Oğuz və s.) turizm fəaliyyəti və onun yerli iqtisadi strukturlarla qarşılıqlı əlaqələridir.

Tədqiqatın Predmeti:Tədqiqatın predmeti Şimal-Qərb bölgəsində dayanıqlı turizm inkişafının yerli iqtisadiyyata təsir mexanizmləri, integrasiya modelləri və bu prosesə təsir edən sosial, institusional və ekoloji amillərdir.

Tədqiqatın Məqsədi:Tədqiqatın məqsədi Şimal-Qərb bölgəsində dayanıqlı turizmin yerli iqtisadiyyata integrasiyasını elmi əsaslarla təhlil etmək, mövcud vəziyyəti qiymətləndirmək və qarşılıqlı inkişafı təmin edəcək effektiv strategiyalar irəli sürməkdir.

Tədqiqatın Vəzifələri:

- Dayanıqlı turizm və yerli iqtisadiyyat anlayışlarını nəzəri-metodoloji baxımdan araşdırmaq;
- Şimal-Qərb bölgəsinin turizm potensialını və mövcud vəziyyətini təhlil etmək;
- Turizmin bölgədə sahibkarlığa, məşğulluğa və xidmət sektoruna təsirini qiymətləndirmək;
- Yerli icmaların turizmdə iştirak imkanlarını müəyyənləşdirmək;
- Qarşılıqlı integrasiyanı təmin edən səmərəli model və strategiyalar təklif etmək.

Tədqiqatın Elmi Yeniliyi:Bu tədqiqatda ilk dəfə olaraq Azərbaycanın Şimal-Qərb bölgəsi təmsalında dayanıqlı turizmlə yerli iqtisadiyyat arasında integrasiyanın nəzəri və praktiki əsasları sistemli şəkildə analiz edilir. Tədqiqat yerli səviyyədə sosial-iqtisadi fayda yaradacaq yeni yanaşmaları və icma əsaslı turizm modellərini irəli sürür, həmçinin integrasiyanı gücləndirən spesifik təkliflər və tətbiq mexanizmləri təqdim edir. Bu isə mövzuya dair elmi-nəzəri bilikləri zənginləşdirməklə yanaşı, regional inkişaf siyasətləri üçün praktik tövsiyələr formalaşdırır.

I FƏSİL: TURIZMIN YERLİ İQTİSADİYYATA TƏSİRİ: NƏZƏRİ-METODOLOJİ YANAŞMALAR

1.1. Turizm və regional inkişaf: anlayışlar, prinsiplər və təsir mexanizmləri

Turizm sektoru müasir dövrdə regional iqtisadi inkişafın mühüm elementlərindən biri kimi çıxış edir. Qlobal miqyasda xidmət sahəsinin əsas istiqamətlərindən biri olan turizm, regionların sosial-iqtisadi strukturuna, əmək bazarına, infrastrukturun modernləşdirilməsinə və yerli əhalinin rifahına birbaşa və dolaylı təsirlər göstərir. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr və regionlar üçün turizm yalnız iqtisadi resurs kimi deyil, həm də sosial-iqtisadi balansı təmin edən mühüm mexanizm rolunu oynayır. Bu kontekstdə turizm və regional inkişaf anlayışları bir-birini tamamlayan və qarşılıqlı təsir edən iki vacib fenomen kimi nəzərdən keçirilir.

Turizmin regional inkişafa təsirini dəyərləndirmək üçün bu sahəyə nəzəri-metodoloji yanaşmalar vacibdir. İqtisadi nəzəriyyələrdə turizm sektoru əsasən istehlak bazarını genişləndirən, investisiya axınını stimullaşdıran, iş yerləri yaradan və vergi bazasını artıran faktor kimi qiymətləndirilir. Eyni zamanda, turizm fəaliyyətinin region daxilindəki digər sektorlarla (kənd təsərrüfatı, sənaye, ticarət və xidmət sahələri ilə) əlaqəsi, çoxsektorlu iqtisadi model çərçivəsində onun multiplikativ təsirini gücləndirir. Bu təsir mexanizmləri həm birbaşa (turizm obyektlərinin tikintisi və fəaliyyəti vasitəsilə), həm də dolaylı (logistika, nəqliyyat, yerli istehsal və xidmətlərə tələbatın artması) şəkildə formalaşır.

Regional inkişafda turizmin rolu həm mərkəzləşmiş, həm də desentralizə olunmuş idarəetmə strategiyaları fonunda dəyərləndirilə bilər. Əgər turizm strategiyaları lokal ehtiyaclara uyğun şəkildə planlaşdırılırsa və yerli icmaların maraqları nəzərə alınarsa, bu halda regionlar üçün daha inklüziv və davamlı inkişaf imkanları yaranır. Əks təqdirdə, turizm fəaliyyətləri yalnız mərkəzi strukturların maraqlarına xidmət edərək sosial bərabərsizliyi dərinləşdirə bilər. Bu səbəbdən də müasir tədqiqatlarda turizm və regional inkişaf məsələlərinə sistemli, qarşılıqlı təsirə əsaslanan yanaşmalar tətbiq olunur. (OECD.2020).

Nəticə etibarilə, turizm sektoru regional inkişaf üçün sadəcə iqtisadi stimullaşdırıcı deyil, eyni zamanda sosial integrasiyanı gücləndirən, mədəni irsin qorunmasını təşviq edən və ətraf mühitin davamlı idarə olunmasını dəstəkləyən mühüm amildir. Bu baxımdan, turizm və regional inkişaf anlayışları arasında qarşılıqlı əlaqələrin nəzəri və praktiki səviyyədə sistemli şəkildə öyrənilməsi və tətbiqi, uğurlu regional siyasətlərin formalaşdırılması üçün əsas şərtlərdəndir.

Turizmin regional iqtisadiyyata təsiri məsələsində nəzəri modellər və konseptual yanaşmalar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşmalar vasitəsilə turizm fəaliyyətlərinin yerli iqtisadi sistemlərdə necə integrasiya olunduğu, hansı sahələrə təsir göstərdiyi və bu təsirlərin miqyası analitik şəkildə qiymətləndirilə bilər. Turizmin iqtisadi təsirinin qiymətləndirilməsində əsasən üç istiqamət – birbaşa, dolayı və induksiya olunmuş təsir mexanizmləri nəzərdən keçirilir. Birbaşa təsirlər turistlərin xərclədikləri vəsaitlərin turizm obyektlərinə və xidmətlərinə yönəlməsi ilə, dolayı təsirlər isə bu xərclərin digər sektorlar üzrə bölüşdürülməsi ilə formalaşır. Induksiya olunmuş təsirlər isə turizm sektorunda çalışan insanların gəlirlərinin yenidən yerli bazarda xərclənməsi nəticəsində yaranır.

Bu təsir mexanizmləri "turizm multiplikatoru" anlayışı ilə daha aydın ifadə olunur. Multiplikator modeli göstərir ki, turizmdən əldə olunan gəlirin bir hissəsi yerli iqtisadiyyatda dövr edərək yeni gəlirlər və əlavə məşğulluq imkanları yaradır. Bu modelin səmərəliliyi regionun iqtisadi strukturu, turizm infrastrukturunun səviyyəsi və yerli əhəlinin turizmdə iştirak dərəcəsindən asılı olaraq dəyişə bilər. Beləliklə, turizm fəaliyyəti yerli istehsalın canlanmasına, xidmət sektorunun inkişafına və infrastruktur layihələrinin genişlənməsinə səbəb olur. (OECD.2020).

Eyni zamanda, nəzəri modellərdə turizmin regional iqtisadiyyata təsiri zaman və məkan aspektlərindən də təhlil olunur. Məsələn, turizm axınlarının mövsümi xarakteri yerli bazarda tələbatın qeyri-sabit olmasına səbəb ola bilər. Bu isə işçi qüvvəsinin dövriyyəsinə və xidmət təminatçılarının uzunmüddətli

planlaşdırma qabiliyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Digər tərəfdən, turizm fəaliyyətlərinin məkan üzrə bərabər paylanmaması bəzi regionların inkişafını sürətləndirdiyi halda, digərlərinin iqtisadi marjinallaşmasına gətirib çıxara bilər. Bu səbəbdən regional inkişaf planlarında turizmin dayanıqlı və balanslı şəkildə təşkili əsas prioritet kimi çıxış edir.

Nəzəri modellərdə, həmçinin yerli icmaların turizm proseslərində aktiv iştirakı mühüm faktor kimi qeyd olunur. İcma əsaslı turizm modellərində əsas ideya ondan ibarətdir ki, yerli əhali turizm fəaliyyətinin təşkili və gəlirlərinin bölüşdürülməsində iştirak etməklə həm iqtisadi fayda əldə edir, həm də öz mədəni və sosial dəyərlərini qoruyur. Bu, həmçinin turizmin sosial sabitliyə və ictimai rifaha müsbət təsirini artırır. Beləliklə, turizm regional inkişafın tək cəmiyyət iqtisadi deyil, həm də sosial və ekoloji komponentlərini əhatə edən kompleks bir mexanizm kimi qiymətləndirilir. (Mowforth, M., & Munt, I.2015).

Cədvəl 1. Turizmin Regional İqtisadi İnkişafa Təsir İstiqamətləri

Təsir İstiqaməti	Təsirin Məzmunu	Təsirin Nəticəsi
1. Birbaşa İqtisadi Təsir	Turistlərin yerləşmə, qida, nəqliyyat və əyləncə xidmətlərinə etdiyi xərclər	Yerli gəlirlərin artması, vergi gəlirlərinin yüksəlməsi
2. Dolaylı Təsir	Turizmdə istifadə olunan məhsul və xidmətlərin digər sektorlardan alınması	Kənd təsərrüfatı, sənaye və ticarət sektorunda istehsalın artması
3. İnduksiya Təsiri	Turizm sektorunda çalışanların qazancı ilə bazarda yenidən istehlak etməsi	Yerli bizneslərin və xidmət sahələrinin inkişafı
4. İnfrastruktur İnkişafı	Yol, hava limanı, rabitə və digər infrastruktur layihələrinə investisiyalar	Ümumi yaşayış keyfiyyətinin və əlçatanlığın yaxşılaşması
5. Sosial və Mədəni Təsir	Mədəni irsin qorunması, yerli əhəlinin məşğulluğu, ictimai iştirakçılıq	Sosial rifahın artması, mədəni dəyərlərin tanınması və qorunması
6. Regional Bərabərlik	Az inkişaf etmiş regionlara turizm vasitəsilə iqtisadi resursların cəlb olunması	Regional fərqlərin azalması və balanslı inkişafın təmin olunması

Mənbə: Sharpley, R. & Telfer, D. J. (2015). *Tourism and Development: Concepts and Issues*. Channel View Publications.

Cədvəl 1. Turizmin birbaşa və dolaylı iqtisadi təsirlərindən əlavə sosial və mədəni müstəvidə də necə əhəmiyyətli nəticələr doğurduğunu sistemli şəkildə göstərir. Turizm sektoru sadəcə gəlir mənbəyi deyil, həm də regionların uzunmüddətli davamlı inkişafına təkan verən çoxvektorlu bir təsir alətidir. Birbaşa təsirlər dərhal iqtisadi nəticə verərkən, dolaylı və induksiya olunmuş təsirlər daha geniş sosial-iqtisadi mühitdə özünü göstərir. Regional planlamalarda bu təsirlərin hər biri nəzərə alınmalı və kooperativ yanaşmalar əsasında integrasiya edilməlidir.

Turizmin regional iqtisadi inkişafa təsiri yalnız iqtisadi parametrlərlə məhdudlaşmır; bu təsir eyni zamanda sosial və ekoloji sferalarda da özünü göstərir. Regionlarda turizmin inkişafı yerli icmalar üçün yeni əmək imkanları yaratmaqla yanaşı, onların mədəni kimliyini qorumağa və ictimai iştirakçılığını stimullaşdırmağa xidmət edir. Yerli əhali üçün turizmin cəlbedici sahəyə çevrilməsi, xüsusilə qadınlar və gənclər üçün məşğulluq imkanlarını genişləndirir və iqtisadi asılılığı azaldır. Bu da öz növbəsində regionlarda sosial sabitliyin və rifah səviyyəsinin yüksəlməsi ilə nəticələnir.

Ekoloji baxımdan isə turizm fəaliyyətləri əgər düzgün idarə olunarsa, ətraf mühitin qorunmasına və ekoloji tarazlığın saxlanmasına müsbət təsir göstərə bilər. Ekoturizm və davamlı turizm kimi yanaşmalar vasitəsilə təbii resursların səmərəli istifadəsi təmin olunur, ekoloji maarifləndirmə səviyyəsi artır və biomüxtəliflik qorunur. Lakin planlaşdırılmamış və intensiv turizm axınları ətraf mühit üçün təhlükə mənbəyinə çevrilə bilər, bu səbəbdən turizm strategiyalarında davamlılıq prinsipləri əsas götürülməlidir. (Mowforth, M., & Munt, I.2015).

Müasir yanaşmalarda regional turizmin inkişafı üçün inklüziv və innovativ metodların tətbiqi getdikcə daha aktual xarakter alır. Bu kontekstdə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi, ağıllı turizm modelləri və məlumat əsaslı idarəetmə sistemləri ön plana çıxır. Rəqəmsal platformalar vasitəsilə regionların tanındılması, turistlərin məlumatlandırılması və xidmət keyfiyyətinin artırılması daha effektiv şəkildə həyata keçirilə bilər. Eyni zamanda bu texnologiyalar

vasitəsilə turist axınları izlənilir, resurslar daha səmərəli bölüşdürülür və risklər vaxtında müəyyən edilərək aradan qaldırılır.

1.2. Yerli iqtisadiyyatın formalaşmasında turizmin rolu və funksiyaları

Turizm sektoru müasir dövrdə yerli iqtisadiyyatın strukturlaşmasında və diversifikasiyasında mühüm rol oynayan sahələrdən biridir. Ənənəvi iqtisadi fəaliyyətlərə alternativ olaraq turizm, regionlarda iqtisadi dinamizmi artırmaqla yanaşı, yeni iş yerlərinin yaradılmasına, yerli resursların səmərəli istifadəsinə və sosial rifahın yüksəldilməsinə xidmət edir. Turizmin yerli iqtisadiyyat üçün əhəmiyyəti yalnız gəlirlərin artması ilə deyil, həm də iqtisadi fəaliyyətlərin çoxşaxəliliyi və innovasiyaların təşviqi ilə ölçülür. Bu sahə həm də kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmət sektorları ilə sinerji yaradaraq, bütövlükdə regionun iqtisadi sistemini daha davamlı və rəqabətə davamlı hala gətirir.

Turizmin əsas funksiyalarından biri yerli bazarların genişləndirilməsi və yeni məhsul və xidmət növlərinin inkişaf etdirilməsidir. Turistlərin tələbatı yerli istehsalçılar üçün stimül yaradır, yeni biznes ideyalarının və sahibkarlıq təşəbbüslərinin formalaşmasına səbəb olur. Bu proses, xüsusilə KOB-ların (kiçik və orta bizneslərin) inkişafına şərait yaradır və iqtisadi aktivliyin region daxilində bərabər şəkildə paylanmasına kömək edir. Eyni zamanda, turizm sektorunda çalışan insanların gəlirləri yerli dövriyyəni artırır və ümumi iqtisadi dövriyyəyə əlavə dinamika gətirir. (Mowforth, M., & Munt, I.2015).

Yerli iqtisadiyyatın formalaşmasında turizmin digər mühüm funksiyası infrastrukturun modernləşdirilməsi ilə bağlıdır. Turizm fəaliyyəti regionlara yol, nəqliyyat, rabitə və ictimai xidmətlər kimi əsas infrastruktur layihələrinin cəlb edilməsini sürətləndirir. Bu isə yalnız turizm üçün deyil, eyni zamanda digər iqtisadi və sosial fəaliyyətlər üçün də müsbət mühit yaradır. Beləliklə, turizm sektoru birbaşa və dolaylı yollarla yerli iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafına xidmət edən kompleks funksiyaları yerinə yetirir.

Turizmin yerli iqtisadiyyata təsiri həmçinin demoqrafik və sosial proseslərə də təsir göstərir. Əhali miqrasiyasının qarşısının alınması, gənclərin və

qadınların əmək bazarına integrasiyası, yerli icmaların fəallaşması kimi nəticələr turizmin sosial funksiyalarını əks etdirir. Bununla yanaşı, mədəni dəyərlərin qorunması və regional identikliyin möhkəmləndirilməsi də iqtisadi dəyər ilə sosial-mədəni kapital arasında körpü yaradır.

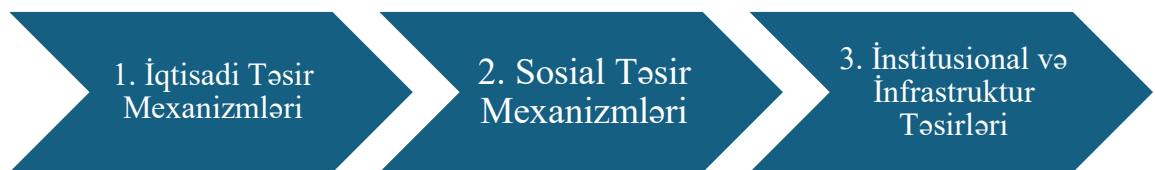
Turizmin yerli iqtisadiyyatdakı funksional rolu müxtəlif təzahür formalarında ortaya çıxır və bu funksiyalar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Ənənəvi sənaye və kənd təsərrüfatı sektorlarından fərqli olaraq, turizm xidmət yönümlü bir sahədir və bu xüsusiyyəti ilə daha çevik və innovativ inkişaf potensialına malikdir. Xidmətlər sektorunda baş verən yeniliklər, rəqəmsallaşma və texnoloji integrasiyalar sayəsində turizm fəaliyyəti regionlarda iqtisadi aktivliyin mərkəzinə çevrilə bilər. Bu isə yerli əhəlinin daha müasir və rəqabətədavamlı bacarıqlar qazanmasına, peşə ixtisaslarının artırılmasına və təhsil sistemində turizmə yönəlik ixtisaslaşmanın genişlənməsinə səbəb olur.

Digər mühüm aspekt turizmin fiskal funksiyasıdır. Yerli iqtisadiyyat üçün vergi gəlirləri, turizm obyektlərindən daxil olan rüsumlar, icazə və lisenziyalar vasitəsilə büdcəyə daxilolmalar artır. Bu vəsaitlərin regionda infrastrukturun təkmilləşdirilməsinə, sosial xidmətlərin genişləndirilməsinə yönəldilməsi turizmin dövriyyəyə salınmış iqtisadi təsirini daha da gücləndirir. Eyni zamanda, turizmin institusional funksiyası da vardır – regionda idarəetmə, planlaşdırma və inkişaf strategiyalarının formalaşdırılması prosesində iştirak etməklə dövlət və özəl sektor əməkdaşlığının möhkəmlənməsinə şərait yaradır.

Mədəni irs və yerli dəyərlərin qorunmasında turizmin oynadığı funksional rol da xüsusi qeyd olunmalıdır. Ənənəvi sənətkarlıq nümunələrinin, kulinariya mədəniyyətinin, folklorun və tarixi abidələrin kommersiya dəyərinə çevrilməsi, bir tərəfdən bu dəyərlərin qorunmasına xidmət edir, digər tərəfdən isə regionun brend kimi tanınmasına səbəb olur. Beləliklə, turizm yerli iqtisadiyyatın həm maddi, həm də qeyri-maddi resurslarını iqtisadi dövriyyəyə cəlb edən mühüm vasitəyə çevrilir. (Mowforth, M., & Munt, I.2015).

Yekun olaraq vurğulamaq olar ki, turizm sektorunun yerli iqtisadiyyatın formalaşmasındakı rolu yalnız gəlir və məşğulluq göstəriciləri ilə ölçülmür. Bu sektor həm də sosial integrasiyanı gücləndirən, regionların imicini formalaşdıran, innovasiya və kreativlik üçün platforma yaradan çoxşaxəli və strateji istiqamətdir. Bu baxımdan, turizmin funksiyalarının hərtərəfli dərk olunması və onların icra mexanizmlərinin effektiv təşkili yerli iqtisadi inkişafın davamlı və balanslı şəkildə təmin olunması üçün zəruridir. (Becken, S., & Simmons, D. G. 2002).

Sxem 1. Turizmin Yerli İqtisadiyyata Təsir Mexanizmləri

Mənbə: Telfer, D. J., & Sharpley, R. (2015). *Tourism and Development in the Developing World*. Routledge.

İqtisadi Təsir Mexanizmləri — turizmin birbaşa və dolaylı iqtisadi effektlərini əhatə edir. Bu təsirlərə turist xərcləri, yerli məhsul və xidmətlərə olan tələbatın artması, yeni iş yerlərinin yaradılması və vergi gəlirlərinin artması daxildir. Turizm sektoru yerli sahibkarlığın inkişafına və bazarların genişlənməsinə şərait yaradır.

Sosial Təsir Mexanizmləri — turizmin əhali arasında sosial rifahı artırması, sosial iştirakçılığı gücləndirməsi və bərabər imkanlar yaratması ilə bağlıdır. Bu təsir formasında gənclərin və qadınların məşğulluğu, mədəni dəyərlərin qorunması və sosial integrasiya kimi elementlər ön plana çıxır.

İnstitusional və İnfrastruktur Təsirləri — turizmin bölgədə infrastrukturun inkişafına, ictimai xidmətlərin təkmilləşdirilməsinə və yerli idarəetmə mexanizmlərinin güclənməsinə səbəb olduğunu ifadə edir. Buraya nəqliyyat,

kommunikasiya, ictimai obyektlər və idarəetmə sahəsindəki müsbət dəyişikliklər daxildir.

Turizmin yerli iqtisadiyyatın formalaşmasında və inkişafında rolu yalnız qısamüddətli gəlirlərlə deyil, həm də uzunmüddətli struktur dəyişiklikləri və dayanıqlı inkişaf mexanizmləri ilə ölçülür. Bu sahənin regional miqyasda gücləndirilməsi üçün əsas şərtlərdən biri turizm fəaliyyətlərinin iqtisadi sistemin digər sahələri ilə əlaqələndirilməsidir. Belə əlaqələr turizmin multiplikativ təsirini artıraraq, bölgələrdə kompleks sosial-iqtisadi dinamikanın yaranmasına səbəb olur. Yəni turizm sadəcə bir sahə kimi deyil, iqtisadiyyatın digər sahələri ilə qarşılıqlı təsir şəraitində fəaliyyət göstərən vahid bir sistem kimi çıxış edir.

Məsələn, turizm fəaliyyətlərinin artması yerli kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatın yüksəlməsinə səbəb olur. Regionlara gələn turistlər yerli ərzaq məhsulları, suvenirlər, əl işləri və digər məhsullarla maraqlandıqca, həmin malların istehsalı və tədarükü üçün yeni iqtisadi imkanlar yaranır. Bu isə yerli əhali üçün gəlir mənbələrinin şaxələndirilməsi və qeyri-neft sektoru çərçivəsində iqtisadi fəaliyyətlərin genişlənməsi deməkdir. Turizmin kənd təsərrüfatı və sənətkarlıqla sintez olunması, xüsusilə regionlarda yaşayan insanlar üçün alternativ və sabit dolanışq vasitəsi kimi çıxış edir. (Becken, S., & Simmons, D. G. 2002).

Digər mühüm aspekt turizmin infrastruktur inkişafını stimullaşdırmasıdır. Turist axınlarının artması ilə əlaqədar olaraq, regionlarda nəqliyyat şəbəkəsinin genişləndirilməsi, yolların təmiri, ictimai nəqliyyat vasitələrinin artırılması, hava limanlarının modernləşdirilməsi və digər vacib infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi zəruri olur. Bu layihələrdən yalnız turistlər deyil, eyni zamanda yerli əhali də faydalanır. Bu da onu göstərir ki, turizm infrastrukturunun inkişafı regionun ümumi həyat səviyyəsinin yüksəlməsi üçün mühüm vasitəyə çevrilir.

Turizmin həm də sosial funksiyaları var və bu funksiyalar regionların iqtisadi həyatına dolayı yollarla təsir edir. Yerli əhalinin məşğulluğu, gəlir səviyyəsinin yüksəlməsi və sosial təminatın yaxşılaşdırılması kimi nəticələr

turizmin sosial təsir mexanizmlərini təşkil edir. Turizmin inkişaf etdiyi regionlarda insanların iş tapmaq imkanları genişlənir, bu da əhalinin digər regionlara miqrasiyasının qarşısını alır. Gənclər üçün yeni karyera imkanlarının yaranması, qadınların iqtisadi həyata daha fəal şəkildə qoşulması və ictimai iştirakçılığın artması da sosial-iqtisadi integrasiyanın güclənməsi baxımından önəmlidir. (Becken, S., & Simmons, D. G. 2002).

Bundan əlavə, turizmin inkişafı ilə əlaqədar olaraq regionlarda xidmət mədəniyyəti formalaşır, təhsil və ixtisasartırma imkanları genişlənir. Turizm sahəsində çalışanlar üçün dil bilikləri, kommunikasiya bacarıqları, idarəetmə və müştəri xidməti üzrə təlimlərin keçirilməsi ümumi insan kapitalının yüksəlməsinə səbəb olur. İnsan kapitalının inkişafı isə öz növbəsində regionun innovasiya qabiliyyətini və rəqəbat üstünlüyünü artırır.

İnstitusional baxımdan isə turizm sektorunun inkişafı dövlət-özəl sektor əməkdaşlığını stimullaşdırır. Dövlətin tənzimləyici və təşviqedic mexanizmləri ilə özəl investisiyalar arasında sinerji formalaşır. Regionlarda turizmlə bağlı layihələr üçün qrantların, güzəştli kreditlərin, təşviq paketlərinin tətbiqi yerli bizneslərin fəaliyyət dairəsini genişləndirir və ümumi iqtisadi aktivliyi artırır. Yerli özünüidarəetmə orqanları turizmə dair strategiyalar qəbul etməklə və turizm planlamasında icmaları da prosesə cəlb etməklə həm sosial legitimliyi təmin edir, həm də təşəbbüskarlığı stimullaşdırırlar.

Eyni zamanda, turizm mədəni irsin qorunmasına da mühüm təsir göstərir. Tarixi abidələr, etnoqrafik dəyərlər, folklor nümunələri və yerli adət-ənənələr turizm vasitəsilə iqtisadi dəyərə çevrilir. Bu isə regionlarda həm iqtisadi, həm də mədəni davamlılığın təmin olunmasına imkan verir. Yerli əhali öz dəyərlərini daha fəal şəkildə təbliğ edir və bu dəyərlərin qorunması üçün təşəbbüslərlə çıxış edir.

1.3. Regional turizmin iqtisadiyyata təsirinin ölçülməsi üzrə nəzəri modellər və yanaşmalar

Regional turizmin iqtisadiyyata təsirinin dəyərləndirilməsi bu sahənin inkişaf perspektivlərinin elmi əsaslarla müəyyənləşdirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Turizm fəaliyyətlərinin regionların sosial-iqtisadi strukturuna təsirini analiz etmək üçün müxtəlif nəzəri modellər və metodoloji yanaşmalar formalaşmışdır. Bu yanaşmalar vasitəsilə turizmin yerli iqtisadi sistemdə yaratdığı əlavə dəyər, məşğulluq, gəlir axınları və investisiya stimulları kimi amillərin ölçülməsi mümkün olur. Müasir iqtisadiyyat elmi turizmi sadəcə istehlak sahəsi kimi deyil, həm də multiplikativ və induksiyaedici effektlərə malik bir sektor kimi qiymətləndirir. Bu səbəbdən, turizmin regional təsirinin qiymətləndirilməsi çoxşaxəli və sistemli yanaşma tələb edir.

İqtisadi ədəbiyyatda bu məqsədlə istifadə olunan əsas modellərə turizm multiplikatoru modeli, ümumi tarazlıq modelləri (CGE), input-output (İO) analizi və ödəniş balansы yanaşmaları daxildir. Bu modellərin hər biri turizmin yaratdığı iqtisadi axınları fərqli səviyyədə təhlil edir və nəticələrin interpretasiyasına imkan verir. Multiplikator yanaşması turizm xərclərinin iqtisadiyyatda necə təkrar dövriyyəyə daxil olduğunu və bu dövriyyənin yeni dəyər yaratmaq potensialını müəyyən edir. Input-output modeli isə sektorlararası qarşılıqlı əlaqələr vasitəsilə turizm sektorunun digər sahələrə təsirini daha dəqiq göstərə bilir. Bu yanaşmaların tətbiqi, həmçinin regionlar üzrə fərqli iqtisadi strukturların turizmdən necə təsirləndiyini və bu təsirin hansı faktorlarla şərtləndiyini anlamağa imkan verir. (Mowforth, M., & Munt, I.2015).

Regional səviyyədə turizmin iqtisadi təsirini ölçmək üçün yalnız statistika və maliyyə göstəriciləri kifayət etmir. Burada həm də sosial-iqtisadi mühit, əhali davranışı, bazar tələbi, investisiya cəlbəediciliyi və institusional şərait kimi faktorların da nəzərə alınması vacibdir. Nəzəri modellər bu dəyişənlər arasında səbəb-nəticə əlaqələrini ortaya qoyaraq regionlar üzrə daha effektiv turizm siyasətlərinin hazırlanmasına əsas yaradır. Beləliklə, turizmin regional

iqtisadiyyatlara verdiyi töhfəni ölçmək üçün çoxölçülü yanaşmalar və integrasiya olunmuş metodologiyalar zəruridir.

Cədvəl 3. Regional Turizmin İqtisadi Təsirinin Ölçülməsi Üzrə Nəzəri Modellər

Modelin Adı	Təsvir	Üstünlüklər	Məhdudiyyətlər
1. Multiplikator Modeli	Turist xərclərinin iqtisadiyyatda necə təkrar dövriyyəyə daxil olduğunu ölçür.	Gəlir, məşğulluq və vergi artımını proqnozlaşdırmaq üçün uyğundur.	Statik modeldir, zamanla dəyişiklikləri əks etdirmir.
2. Input-Output Analizi	Turizmin digər sahələrə təsirini sektorlararası qarşılıqlı əlaqələr əsasında göstərir.	Sektorlar üzrə dəqiq struktur analiz imkanı yaradır.	Verilənlər bazasına yüksək asılılıq; lokal səviyyədə tətbiqi çətinidir.
3. CGE (Ümumi Tarazlıq) Modeli	Bütün iqtisadi sektorlar arasında tarazlığa əsaslanan kompleks təhlil təqdim edir.	Təkcə turizmi deyil, bütün iqtisadi sistemi analiz edir.	Texniki baxımdan mürəkkəb və yüksək resurs tələb edən yanaşmadır.
4. Ödəniş Balansı Yanaşması	Turistlərin xərclərinin ölkənin valyuta daxilolmalarına təsirini qiymətləndirir.	Xarici turizmin makroiqtisadi əhəmiyyətini ölçmək üçün əlverişlidir.	Regional səviyyədə effektivliyi məhduddur.
5. SWOT-TƏHLİL Yanaşması	Regionun turizm potensialını güclü və zəif tərəflər, imkanlar və təhdidlər əsasında qiymətləndirir.	Strateji planlaşdırma və qərarvermə üçün faydalıdır.	Kəmiyyət deyil, keyfiyyət əsaslı qiymətləndirmə verir.

Cədvəl 2. Göstərilən modellər regional turizmin iqtisadi təsirlərinin müxtəlif aspektlərini ölçmək və təhlil etmək üçün nəzərdə tutulub. Multiplikator və input-output modelləri əsasən yerli bazarda dövriyyəyə düşən vəsaitin iqtisadi artıma necə təsir etdiyini göstərə bilər. CGE modelləri isə daha mürəkkəb və sistemli yanaşmadır, lakin yüksək ixtisas və məlumat bazası tələb edir. Ödəniş balansы yanaşması daha çox milli səviyyədə turizmin xarici ticarətə və valyuta gəlirlərinə təsirini ölçməkdə istifadə olunur. SWOT təhlili isə daha çox strateji qiymətləndirmə vasitəsi olaraq tətbiq edilir və sosial-iqtisadi yanaşmaların planlaşdırılmasında əhəmiyyətlidir.

Regional turizmin iqtisadiyyata təsirinin düzgün və sistemli şəkildə ölçülməsi, həm elmi tədqiqatlar, həm də dövlət siyasətinin planlaşdırılması

baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə istifadə olunan modellər və yanaşmalar regionda turizm fəaliyyətlərinin nə dərəcədə səmərəli təşkil olunduğunu, hansı sahələrə təsir etdiyini və uzunmüddətli perspektivdə hansı nəticələrə səbəb ola biləcəyini müəyyən etməyə imkan verir. Bu yanaşmalar vasitəsilə turizmin birbaşa, dolayısı və induksiyaedici təsirlərinin miqyası dəyərləndirilir və qərarvericilər üçün əsaslı strategiyalar hazırlanır.

Ən çox tətbiq olunan modellərdən biri olan turizm multiplikatoru modeli regionda turistlərin xərclədiyi vəsaitlərin ümumi iqtisadi dövriyyədə neçə dəfə iştirak etdiyini təhlil edir. Bu modelin tətbiqi göstərir ki, turizmdən əldə olunan gəlir yalnız ilkin xərclərlə məhdudlaşmır, əksinə, həmin xərclər digər sektorlara ötürülərək əlavə dəyər yaradır. Məsələn, bir turistin restoranda ödədiyi məbləğ yalnız restoran sahibinin gəliri deyil, eyni zamanda ərzaq təchizatçılarının, nəqliyyat xidmətlərinin və hətta kənd təsərrüfatı istehsalçılarının da dolayısı ilə qazancıdır. Bu modelin üstünlüyü turizmin yaratdığı iqtisadi canlanmanı sayısal şəkildə göstərə bilməsidir.

Input-output analizi isə daha kompleks yanaşmadır və turizm sektorunun digər sahələrlə olan qarşılıqlı təsirlərini nəzərə alır. Bu model vasitəsilə müəyyən edilir ki, turizm fəaliyyəti ilə əlaqəli məhsul və xidmətlər hansı sahələrdə istehsal olunur və bu sahələrin ümumi iqtisadi sistemdə tutduğu yer necə dəyişir. Region səviyyəsində bu modelin tətbiqi infrastruktur, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, ticarət və ictimai xidmətlər sahəsində turizmin yaratdığı tələbatı və təsiri daha detallı şəkildə ortaya çıxarır. Beləliklə, planlaşdırma prosesində sektoral prioritetlər daha rəşional şəkildə müəyyən olunur. (Mowforth, M., & Munt, I.2015).

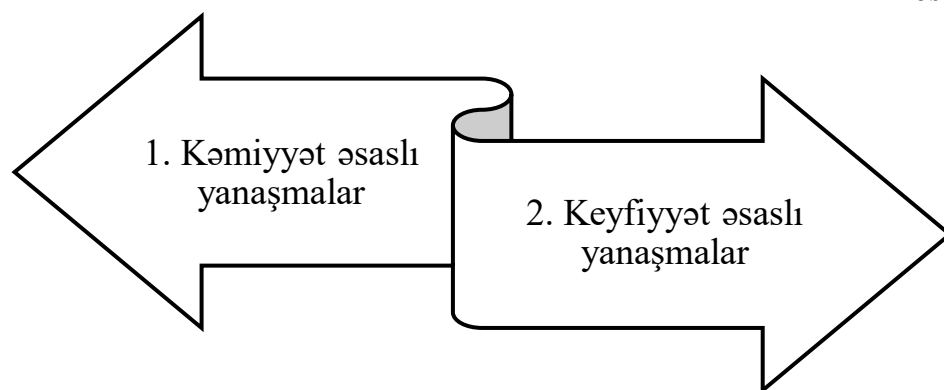
CGE (Ümumi Tarazlıq) modelləri isə daha genişmiqyaslı və interaktiv təhlil imkanı təqdim edir. Bu modellər iqtisadi sistemdəki bütün sektorları və onların bir-biri ilə olan əlaqələrini nəzərə alaraq, turizmin müxtəlif səviyyələrdə (məsələn, vergi siyasəti, qiymət dəyişiklikləri, əmək bazarındakı dəyişikliklər) yaratdığı təsirləri qiymətləndirir. Bu yanaşma həm makroiqtisadi, həm də

mikrosəviyyəli qərarların verilməsində yüksək analitik dəyər daşıyır. Lakin bu modellərin tətbiqi üçün ətraflı statistik baza və texniki resurslar tələb olunur.

Turizmin ödəniş balansına təsiri isə xarici turistlərin ölkəyə daxil etdiyi valyutanın ümumi ticarət balansına olan müsbət təsiri ilə ölçülür. Xarici turistlərin xərcləri ölkəyə valyuta daxilolmalarını artırır, bu isə tədiyə balansında xidmətlər balansının yaxşılaşmasına səbəb olur. Bu yanaşma xüsusilə beynəlxalq turizmə açıq olan regionlarda əhəmiyyət kəsb edir və milli səviyyədə iqtisadi siyasətin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

SWOT təhlili və digər strateji yanaşmalar isə daha çox regional planlamada, turizm məhsullarının inkişafında və investisiya prioritetlərinin müəyyən edilməsində istifadə olunur. Güclü və zəif cəhətlərin, mövcud imkanların və potensial təhlükələrin qiymətləndirilməsi regionun turizm resurslarının səmərəli istifadəsinə yönəlik effektiv qərarların qəbulunu təmin edir. (Mowforth, M., & Munt, I.2015).

Sxem 2.Regional Turizmin İqtisadi Təsirinin Ölçülməsi üzrə Yanaşmaların İkiəsaslı Təsnifatı

Mənbə:Dwyer, L., Forsyth, P., & Spurr, R. (2004). *Evaluating tourism's economic effects: New and old approaches*. *Tourism Management*, 25(3), 307–317.

Sxem 2.Regional turizmin iqtisadiyyata təsirinin qiymətləndirilməsi üçün mövcud yanaşmaları iki əsas qrupa ayırır: kəmiyyət əsaslı və keyfiyyət əsaslı yanaşmalar. Sol ox kəmiyyət yönümlü modelləri simvolizə edir və əsasən statistik göstəricilər, rəqəmsal təhlil və iqtisadi multiplikativ təsirə əsaslanan modelləri əhatə edir. Bu yanaşmalar konkret göstəricilərlə turizmin iqtisadi sistemdə yaratdığı dəyəri, gəlirləri, məşğulluğu və istehsal dövriyyəsini qiymətləndirmək

məqsədi daşıyır. Buraya turizm multiplikatoru, input-output analizi, CGE modelləri və ödəniş balansı yanaşması daxildir.

Sağ ox isə keyfiyyət əsaslı yanaşmaları təmsil edir və burada sosial-iqtisadi mühitin təhlili, strateji planlaşdırma və institusional qiymətləndirmələr əsas yer tutur. SWOT, PEST və digər metodologiyalar vasitəsilə turizmin yalnız maddi göstəricilərlə deyil, eyni zamanda sosial rifah, mədəni təsir, ətraf mühit və idarəetmə strukturlarına təsiri analiz olunur. Bu yanaşmalar daha çox strateji qərarların verilməsi və regional inkişafın planlaşdırılması zamanı istifadə edilir.

Regional turizmin iqtisadiyyata təsirinin ölçülməsi prosesi yalnız mövcud vəziyyətin təhlili ilə məhdudlaşmır, həm də gələcəyə yönəlik strategiyaların formalaşdırılması baxımından əhəmiyyətliidir. Bu səbəbdən, kəmiyyət və keyfiyyət əsaslı yanaşmaların birlikdə tətbiqi regional planlaşdırmada və qərar qəbuletmədə daha real və davamlı nəticələr əldə etməyə imkan verir. Kəmiyyət yanaşmaları əsasən konkret rəqəmlərə, statistik göstəricilərə və iqtisadi modellərə söykəndiyi halda, keyfiyyət yanaşmaları sosial, ekoloji və institusional faktorların analizi ilə fərqlənir. Hər iki metodun məqsədi eyni olsa da – yəni turizmin regionun iqtisadi inkişafına nə qədər töhfə verdiyini müəyyənləşdirmək – yanaşma bu məqsədə çatmaq üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edir.

Məsələn, bir regionda turizmdən əldə olunan gəlir yüksək ola bilər, lakin əgər bu gəlir yalnız mərkəzləşmiş turizm obyektlərində toplanır və yerli əhalinin rifahına təsir etmir, bu zaman həmin göstərici kəmiyyət baxımından müsbət olsa da, keyfiyyət göstəricisi baxımından mənfi dəyərləndirilə bilər. Eləcə də, turizmin ekoloji təsirləri – məsələn, təbiətə düşən yük, su və enerji ehtiyatlarına təzyiq – kəmiyyət yanaşmalarda nəzərə alınmasa da, keyfiyyət əsaslı qiymətləndirmədə əsas rol oynayır. (Mowforth, M., & Munt, I.2015).

Bu yanaşmaların regionlara tətbiqi zamanı lokal xüsusiyyətlər, turizm resurslarının tipi, əhalinin struktur xüsusiyyətləri və mövcud infrastruktur səviyyəsi də nəzərə alınmalıdır. Bəzi regionlarda kənd turizmi və ekoturizm daha aktualdırsa, digərlərində mədəni-tarixi turizm və ya sağlamlıq turizmi üstünlük

təşkil edir. Belə hallarda yanaşmalar da spesifik kontekstə uyğun olaraq seçilməli və uyğunlaşdırılmalıdır. Məsələn, kənd yerlərində turizmin təsirini ölçmək üçün məşğulluq səviyyəsindəki dəyişikliklər, kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbat və yerli icmaların iştirak səviyyəsi kimi keyfiyyət meyarları əsas götürülə bilər. (Tosun, C.2001).

II FƏSİL: AZƏRBAYCANIN ŞİMAL-QƏRB BÖLGƏSİNDƏ TURİZM SEKTORUNUN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ İQTİSADI TƏHLİLİ

2.1. Şimal-qərb bölgəsinin turizm potensialı: coğrafi, mədəni və infrastruktur üstünlükləri

Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsi öz zəngin təbii resursları, qədim tarixə malik mədəni irsi və strateji coğrafi mövqeyi ilə ölkənin turizm inkişafı baxımından ən perspektivli regionlarından biri hesab olunur. Bu bölgəyə daxil olan Qəbələ, Şəki, Zaqatala, Oğuz, Balakən, Tovuz və digər ərazilər həm yerli, həm də xarici turistlər üçün cəlbedici təbii landşaftlara, tarixi-memarlıq abidələrinə və inkişaf etməkdə olan turizm infrastrukturuna malikdir. Regionun relyef müxtəlifliyi, iqlim sərvətləri, meşə örtükləri, dağ ətəkləri və təbii müalicə resursları onu ekoturizm, sağlamlıq turizmi və qış turizmi baxımından əlverişli məkana çevirir.

Eyni zamanda bölgənin mədəni və etnoqrafik xüsusiyyətləri də turizm cəlbediciliyini artıran mühüm amillərdəndir. Şəki şəhərinin UNESCO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilməsi, Qafqaz Albaniyasına aid tarixi abidələrin mövcudluğu, milli memarlıq nümunələri, xalq sənətkarlığı və folklor festivalları regionu mədəni turizm marşrutlarının əsas istiqamətlərindən birinə çevirir. Bu mədəni zənginlik yalnız turistləri cəlb etmir, həm də regionun özünəməxsus brend kimi formalaşmasına şərait yaradır. (Tosun, C.2001).

İnfrastruktur baxımından isə son illər ərzində bölgədə xeyli irəliləyiş müşahidə olunur. Yolların yenilənməsi, mehmanxana və istirahət mərkəzlərinin tikilməsi, turizm informasiya mərkəzlərinin yaradılması, kənd turizmi obyektlərinin təşkili və rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi regionda turizm xidmətlərinin keyfiyyətini artırır. Bundan əlavə, hava nəqliyyatı ilə əlçatanlığın

təmin olunması və Qəbələ Beynəlxalq Aeroportunun fəaliyyəti regiona beynəlxalq turist axınlarını da stimullaşdırır.

Beləliklə, Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsi coğrafi mövqeyi, ekoloji resursları, mədəni sərvətləri və inkişaf edən infrastrukturu ilə turizm sahəsində böyük potensiala malikdir. Bu potensialın düzgün qiymətləndirilməsi və planlı şəkildə inkişaf etdirilməsi regionun sosial-iqtisadi dirçəlişinə və ümumilikdə ölkənin qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsinə töhfə verə bilər. (Tosun, C.2001).

Şimal-qərb bölgəsinin turizm potensialının daha ətraflı təhlili göstərir ki, regionun təbii-coğrafi şəraiti geniş spektrli turizm fəaliyyətləri üçün əlverişli imkanlar yaradır. Bölgənin relyefi əsasən dağlıq və dağətəyi zonalardan ibarət olub, füsunkar meşə massivi, mineral bulaqlar, yaylaqlar və dağ gölləri ilə zəngindir. Qəbələ, Oğuz və Şəki rayonları xüsusilə ekoturizm və dağ yürüşləri, Balakən və Zaqatala isə kənd turizmi və təbii qoruqlar baxımından yüksək cəlbediciliyə malikdir. Qəbələdə yerləşən Tufandağ Qış-Yay Turizm Kompleksi isə regionu həm mövsümi, həm də ilboyu turizm istiqamətinə çevirən əsas obyektlərdən biridir.

Regionda yerləşən tarixi və mədəni abidələr isə mədəni turizm üçün geniş zəmin yaradır. Şəki Xan Sarayı, Qum kəndindəki Qafqaz Albaniyasına aid kilsələr, Oğuz və Tovuz ərazilərindəki qədim qalalar və kurqanlar turistlərin tarixi irsə olan marağını qarşılayır. Bu baxımdan, bölgənin turizm məhsulları yalnız istirahət və əyləncə ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda maarifləndirici və mədəni marşrutlarla da zənginləşir. Ənənəvi sənət növləri – misgərlik, toxuculuq, papaqçılıq və milli kulinariya irsi – turizm təcrübəsini daha dərin və fərqli edən sosial-mədəni komponentlərdir.

İnfrastrukturun inkişafı isə bölgənin turizm potensialının iqtisadi effektivliyə çevrilməsi baxımından açar rol oynayır. Son illərdə həyata keçirilən dövlət proqramları çərçivəsində bölgədə yeni turizm obyektləri istifadəyə verilib, mehmanxana və restoran şəbəkələri genişlənilib. Qəbələ, Şəki və Zaqatalada fəaliyyət göstərən beynəlxalq və yerli otel brendləri turizm xidmətlərinin

keyfiyyətini yüksəltməklə yanaşı, bölgəyə investisiya cəlb edilişini də artırır. Kənd yerlərində isə ailəvi turizm və aqroturizm təşəbbüsləri formalaşmaqdadır ki, bu da həm regionun iqtisadi müxtəlifliyini, həm də əhəlinin turizm gəlirlərində iştirak payını artırır.

Digər tərəfdən, bölgədə informasiya texnologiyalarının tətbiqi, turizm marşrutlarının rəqəmsallaşdırılması və onlayn bron sistemlərinin genişlənməsi turizmin müasir tələblərə uyğun şəkildə inkişafına şərait yaradır. Yerli turizm şirkətləri ilə yanaşı fərdi təşəbbüskarların da bu sahəyə cəlb olunması yeni iş yerlərinin yaradılmasına və sosial-iqtisadi fəallığın artmasına səbəb olur.

Cədvəl 4. Azərbaycanın Şimal-Qərb Bölgəsinin Turizm Potensialını Şərtləndirən Əsas Üstünlüklər

Üstünlük Kateqoriyası	Təsvir	Tətbiq Sahəsi və Turizm Növü
Coğrafi Mövqe	Dağlıq relyef, təmiz hava, mülayim iqlim, meşələr və dağ çayları	Ekoturizm, dağ turizmi, yaylaq turizmi, qış idman növləri
Təbii Resurslar	Mineral bulaqlar (İstisu, Oğuz və s.), qoruqlar və təbiət abidələri	Sağlamlıq turizmi, rekreasiya turizmi
Mədəni və Tarixi İrs	Şəki Xan Sarayı, qədim kilsələr və məscidlər, xalq sənətkarlığı nümunələri	Mədəni turizm, tarix və irs turizmi
İqtisadi-İnfrastruktur	Beynəlxalq hava limanı (Qəbələ), yeni yollar, mehmanxanalar, restoran və istirahət mərkəzləri	Müasir turizm xidmətləri, turpaketlər, şəhər və kənd turizmi
Ənənəvi Sənət və Kulinariya	Toxuculuq, misgərlik, papaqçılıq, Şəki halvası, yerli mətbəx	Etnoqrafik turizm, kulinariya və folklor festivalları
Regional Brend Potensialı	UNESCO irs obyektləri, beynəlxalq tədbirlərin təşkili (məsələn, Şəki İpək Yolu Festivalı)	Brendləşmə, beynəlxalq turist axınlarının artırılması

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Turizm Agentliyi (2023). *Bölgə üzrə Turizm İnkişaf Planı: Şimal-Qərb Regionu.*

Cədvəl 4. Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsinin turizm potensialını şərtləndirən əsas amilləri sistemli şəkildə təqdim edir. Hər bir üstünlük kateqoriyası bölgənin spesifik turizm imkanlarını əks etdirir və bu üstünlüklər əsasında müxtəlif turizm növləri inkişaf etdirilə bilər. Coğrafi və təbii resurslar

regionun istirahət və sağlamlıq turizmi üçün əlverişli olduğunu göstərir, mədəni irs və sənətkarlıq isə mədəni və etnoqrafik turizmin inkişafı üçün zəmin yaradır. İnfrastrukturun mövcudluğu isə bu imkanların iqtisadi gəlirə çevrilməsini təmin edən vacib faktor kimi çıxış edir. (Tosun, C.2001).

Şimal-qərb bölgəsinin turizm potensialı yalnız mövcud təbii və mədəni resurslarla məhdudlaşmır, eyni zamanda bu resursların iqtisadiyyata transformasiyası üçün formalaşan infrastruktur, idarəetmə və təşəbbüskar mühitlə də əlaqədardır. Son illərdə regionda həyata keçirilən dövlət proqramları və özəl sektor təşəbbüsləri bu istiqamətdə mühüm irəliləyişlərə səbəb olub. Qəbələ, Şəki, Oğuz və Zaqatala rayonlarında tikilmiş müasir mehmanxanalar, istirahət kompleksləri, turizm informasiya mərkəzləri və nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi regiona daxili və xarici turist axınının artmasına səbəb olmuşdur. Xüsusilə turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması bölgənin rəqabət qabiliyyətini artırmışdır.

Turizm obyektlərinin əksəriyyəti ailəvi istirahətə, sağlamlıq və dağ turizminə yönəlmişdir. Qəbələdəki Tufandağ kompleksi təkcə qış idman növləri ilə deyil, həm də yay mövsümündə təşkil edilən tədbirlərlə geniş kütləni cəlb edir. Şəkidəki tarixi irs elementləri və onun UNESCO tərəfindən tanınması bölgəyə mədəni turizm axınını artırmış, eyni zamanda bu sahədə xidmət göstərən kiçik və orta biznes subyektləri üçün yeni imkanlar yaratmışdır. Bu bölgədə fəaliyyət göstərən ailəvi otellər, kənd evləri və aqroturizm obyektləri isə kənd yerlərində əhalinin məşğulluğunu artırmış və kənd həyatına maraq oyatmışdır. (Tosun, C.2001).

Regionun turizm fəaliyyətlərinə digər mühüm təsir edən amil isə dövlət dəstək mexanizmləridir. Dövlət Turizm Agentliyi və yerli icra hakimiyyətləri turizm obyektlərinin fəaliyyətinə dair normativ-hüquqi baza, güzəştli kreditlər, təlim proqramları və marketinq dəstəyi vasitəsilə sahibkarlığı stimullaşdırır. Eyni zamanda beynəlxalq sərgilərdə Azərbaycanın bu bölgəsinin turizm imkanlarının

tanındılması regionun brendləşdirilməsi prosesinə mühüm töhfə verir. Şəki İpək Yolu Festivalı, Qəbələ Musiqi Festivalı və digər mədəni tədbirlər artıq beynəlxalq səviyyədə tanınır və turizmə olan marağı artırır.

Bununla yanaşı, rəqəmsallaşma və texnoloji həllərin tətbiqi də bölgənin turizm strukturunu modernləşdirir. Onlayn rezervasiya sistemləri, mobil tətbiqlər, virtual bələdçi xidmətləri və sosial media vasitəsilə marketing kampaniyaları turistlərlə interaktiv əlaqənin qurulmasına şərait yaradır. Bu cür yanaşmalar turistlərin bölgəyə olan etimadını artırır, səyahət planlaşdırmasını asanlaşdırır və xidmətlərə əlçatanlığı yüksəldir. (Sharpley, R.2009).

Şimal-qərb bölgəsinin turizm potensialı yalnız iqtisadi fayda ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda sosial və ekoloji cəhətdən də əhəmiyyətli nəticələr doğurur. Turizm fəaliyyətlərinin kənd yerlərində həyata keçirilməsi yerli əhalinin rifah səviyyəsini yüksəldir, ənənəvi həyat tərzinin qorunmasına və mədəni irsin yaşadılmasına imkan verir. Bu bölgədə etnik müxtəlifliyin olması – xüsusilə azsaylı xalqların (lazgi, ingiloy, avar və s.) yaşadığı kəndlərdə etnoqrafik turizm formalaşır ki, bu da həm mədəni identiklik baxımından əhəmiyyətlidir, həm də fərqli turizm təcrübəsi axtaran turistlər üçün cəlbedici faktordur.

Bölgənin turizm imkanlarının daha geniş miqyasda inkişaf etdirilməsi üçün əsas diqqət tələb edən məsələlərdən biri turizm infrastrukturunun bölgələrarası əlaqələndirilməsi və mövsümi asılılığın azaldılmasıdır. Hal-hazırda şimal-qərb bölgəsində turizm fəaliyyəti əsasən yaz və yay aylarında, müəyyən qədər isə qış mövsümündə aktivləşir. Payız və erkən yaz aylarında turist axını kəskin şəkildə azalır ki, bu da xidmət sektorunda mövsümi işçi qüvvəsi problemləri, otellərin və istirahət obyektlərinin qeyri-sabit gəlirləri və ümumilikdə iqtisadi durğunluqla müşayiət olunur. Mövsümlilik problemini aradan qaldırmaq üçün sağlamlıq turizmi, təhsil turizmi, konfrans və tədbir turizmi kimi dörd mövsüm davam edə bilən alternativ turizm növlərinin inkişafı zəruridir.

Şimal-qərb bölgəsinin turizm brendinə çevrilməsi üçün marketing və tanıtım strategiyalarının da daha peşəkar və sistemli şəkildə qurulması tələb

olunur. Regionun təbiət və mədəniyyət resursları müxtəlif bazarlarda fərqli auditoriyalar üçün tanındılmalı, hədəf kütlələrə uyğun reklam kampaniyaları aparılmalı və turizm məhsulları diversifikasiya edilməlidir. Məsələn, Avropa bazarına tarix və mədəniyyət yönümlü turlar, ərəb ölkələri üçün dağ və istirahət turları, yerli bazar üçün isə ailəvi və kənd turizmi paketləri təqdim oluna bilər. Eyni zamanda, turizm operatorları və yerli icmaların bu strategiyalara integrasiyası, turistlərin daha fərdi və yerli mədəniyyəti əhatə edən təcrübə əldə etməsinə imkan yaradar.

Bölgənin inkişaf strategiyasında turizm və kənd təsərrüfatı sektoru arasında sinerji də mühüm yer tutur. Aqroturizm modeli vasitəsilə turistlər kənd həyatını yaxından tanıya bilər, yerli məhsulların istehsalında iştirak edir və ekoloji təmiz mühitdə dincələ bilirlər. Bu yanaşma həm yerli istehsalın stimullaşdırılmasına, həm də turizmin qeyri-ənənəvi istiqamətlər üzrə inkişafına xidmət edir. Həmçinin, aqroturizmin dəstəklənməsi kənd təsərrüfatı məhsullarının turizm zəncirinə integrasiyasını təmin edərək iqtisadi çevikliyin artırılmasına səbəb olur.

Turizm resurslarının qorunması və davamlı istifadəsi məsələsi isə regionun turizm gələcəyi üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə təbii qoruqlar, dağ-meşə sahələri və arxeoloji abidələr kimi həssas ərazilərdə turist axınının idarə olunması və ətraf mühitə təsirin minimuma endirilməsi üçün ekoloji nəzarət və maarifləndirmə tədbirləri vacibdir. Bu məqsədlə milli parklar və təbiət qoruqlarında ziyarətçi limitləri, eko-bələdçilərin istifadəsi, tullantıların idarə olunması və yerli icmalarla əməkdaşlıq modelləri tətbiq olunmalıdır. (Sharpley, R.2009).

2.2. Bölgədə turizmin iqtisadi göstəricilərə (əmək bazarı, sahibkarlıq, xidmət sektoru və s.) təsirinin təhlili

Turizmin region iqtisadiyyatına təsiri çoxşaxəli xarakter daşıyır və bu təsirin təhlili əmək bazarı, sahibkarlıq mühiti, xidmət sektorunun dinamikası və ümumi iqtisadi aktivlik kontekstində aparılmalıdır. Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində bu təsirlər xüsusilə nəzərə çarpır, çünki turizm burada həm birbaşa, həm dolaylı, həm də induksiyaedici iqtisadi fəaliyyətlər vasitəsilə yeni iqtisadi imkanlar yaratmışdır. Bölgəyə daxil olan rayonlarda turizm infrastrukturalarının inkişafı nəticəsində əmək bazarında yeni ixtisas sahələrinə tələbat artmış, qeyri-neft sektoruna yönəlik sahibkarlıq təşəbbüsləri güclənmiş və xidmət sektorunun ümumi həcmi əhəmiyyətli dərəcədə genişlənmişdir.

Turizmin bölgədəki iqtisadi göstəricilərə təsiri ilk növbədə məşğulluq səviyyəsində müşahidə olunur. Otelçilik, restoran xidməti, bələdçilik, nəqliyyat, əyləncə və suvenir satış sahələrində yeni iş yerləri yaradılmış, bu isə xüsusilə gənclər və qadınlar üçün alternativ məşğulluq imkanları formalaşdırmışdır. Əmək bazarının bu sahələrdə genişlənməsi turizm mövsümünün yüksək olduğu aylarda regionun sosial-iqtisadi aktivliyini artırır. Paralel olaraq, peşə təhsili və ixtisasartırma proqramlarına ehtiyac yaranır, çünki xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsi turizmin davamlı inkişafı üçün əsas şərtlərdən biridir. (Sharpley, R.2009).

Sahibkarlıq fəaliyyətində də turizmin təsiri özünü açıq şəkildə göstərir. Regionda fərdi sahibkarların sayı artmış, xüsusilə ailəvi otellər, kənd turizmi obyektləri, iaşə müəssisələri və yerli istehsal əsaslı satış məntəqələri yaranmışdır. Turistlərin fərqli və autentik təcrübəyə olan marağı yerli icmaları turizmə yönəlik məhsul və xidmətlər yaratmağa stimullaşdırır. Bu da öz növbəsində daxili istehsalın və mikroiqtisadi strukturun çevikliyini artırır. Dövlət dəstəyi ilə bu sahələrdə vergi güzəştləri, startap maliyyələşməsi və təlim proqramları turizm yönümlü sahibkarlığın inkişafına təkan verir.

Xidmət sektorunun böyüməsi isə ümumi iqtisadi dövriyyəyə birbaşa təsir göstərir. Turistlərin bölgədə xərclədiyi vəsaitlər yalnız turizm obyektləri ilə məhdudlaşmır, həm də pərakəndə satış, nəqliyyat, bank xidmətləri və informasiya texnologiyaları kimi sahələrin genişlənməsinə səbəb olur. Bu sinerji nəticəsində bölgənin ümumi iqtisadi aktivliyi artaraq dayanıqlı gəlir mənbələri formalaşdırır. Beləliklə, turizmin iqtisadi göstəricilərə olan təsiri təkcə sektoral deyil, həm də sistemli və kompleks xarakter daşıyır.

Bölgədə turizmin iqtisadi göstəricilərə təsiri yalnız xidmət sahələrinin genişlənməsi ilə məhdudlaşmır, həm də yerli büdcə gəlirlərinin artmasına, investisiya axınlarının güclənməsinə və regional iqtisadi strukturun şaxələndirilməsinə əhəmiyyətli şəkildə təsir göstərir. Xüsusilə Qəbələ, Şəki, Zaqatala və Oğuz kimi rayonlarda turizmin canlanması bu ərazilərdə həm daxili, həm də xarici sərmayələrin cəlb olunmasına səbəb olmuşdur. Otel və istirahət komplekslərinə yatırılan investisiyalar inşaat sektorunu canlandırmaqla yanaşı, yeni iş yerlərinin açılmasına və yerli resurslardan istifadə səviyyəsinin artmasına səbəb olur. Bu da bölgənin iqtisadi muxtariyyətini və yerli istehsalın payını artırır.

Eyni zamanda turizm fəaliyyəti ətrafında yaranan əlavə xidmətlər – taksi xidməti, tur bələdçilik, kuryer daşımaları, yerli bazarlarda satış və tədbir xidmətləri – mikroiqtisadi fəallığın yüksəlməsinə səbəb olur. Bu xidmətlər əksər hallarda fərdi və kiçik sahibkarlar tərəfindən həyata keçirildiyi üçün qeyri-formal məşğulluq səviyyəsinin azalmasına da təsir edir. Bu proseslər nəticəsində əhalinin gəlir səviyyəsi yüksəlir, regiondaxili dövriyyə artır və sosial rifah göstəriciləri müsbət istiqamətdə dəyişir. (Sharpley, R.2009).

Turizmin kənd yerlərinə iqtisadi təsiri isə xüsusilə diqqətəlayiqdir. Kənd turizmi və aqroturizm modelləri çərçivəsində kənd sakinləri öz evlərini qonaq evlərinə çevirir, yerli məhsullarını birbaşa turistlərə təqdim edir və bu vasitə ilə əlavə gəlir mənbəyi əldə edirlər. Bu praktika həm kənd təsərrüfatının iqtisadi effektivliyini artırır, həm də şəhər-kənd əlaqələrinin güclənməsinə şərait yaradır. Digər tərəfdən, bu cür fəaliyyətlər kənd əhalisinin bölgədən miqrasiyasının

qarşısını alır, çünki insanlar doğma yurdlarında iqtisadi imkanlar görməyə başlayır.

Turizm sektoru həmçinin regionun maliyyə dövryyəsinə təsir göstərir. Turistlər tərəfindən edilən xərclər yerli vergi orqanları vasitəsilə büdcəyə daxilolmaları artırır, bu da əvəzində sosial infrastrukturun maliyyələşdirilməsi və ictimai xidmətlərin genişləndirilməsi üçün əsas maliyyə mənbəyinə çevrilir. Bu mexanizm regionların öz maliyyə resurslarını yaratmaq və daha az mərkəzləşmiş maliyyə asılılığı ilə fəaliyyət göstərmək imkanını gücləndirir. (Ashley, C., & Mitchell, J.2008).

Cədvəl 5.Azərbaycanın Şimal-Qərb Bölgəsində Turizmin İqtisadi Göstəricilərə Təsiri

İqtisadi Göstərici	Turizmin Təsiri	Nəticə və İqtisadi Effekt
Əmək Bazarı	Yeni iş yerlərinin yaradılması, xüsusilə xidmət və infrastruktur sahələrində	İşsizliyin azalması, gənclər və qadınlar üçün məşğulluq imkanlarının artması
Sahibkarlıq Fəaliyyəti	Kiçik və orta biznesin inkişafı (otel, restoran, suvenir, kənd evləri və s.)	Yerli gəlirlərin artması, qeyri-neft sektoru üzrə iqtisadi şaxələnmə
Xidmət Sektoru	Turist tələbatına uyğun xidmətlərin genişlənməsi (nəqliyyat, iaşə, bələdçilik)	Regional iqtisadi dövryyənin genişlənməsi və xidmət keyfiyyətinin artması
Yerli Büdcə Gəlirləri	Vergi və rüsum daxilolmalarının artması	İctimai xidmətlərin maliyyələşdirilməsi və infrastruktur layihələrinin icrası
Kənd Təsərrüfatı və Aqroturizm	Yerli məhsulların turistlərə satış imkanlarının yaranması	Kənd iqtisadiyyatının canlanması, daxili bazara inteqrasiya
Sosial və Gender Effektləri	Qadın və gənclərin iqtisadi aktivliyə cəlb olunması	Sosial inklüzivlik, ailə gəlirlərinin artması və sosial sabitliyin güclənməsi

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi (2023). *Turizm və regional iqtisadi göstəricilər üzrə rəsmi statistik bülleten*.

Cədvəl 5.Şimal-qərb bölgəsində turizmin iqtisadi göstəricilər üzərindəki çoxşaxəli və bir-biri ilə əlaqəli təsir mexanizmlərini ümumiləşdirir. Əmək bazarından başlayaraq sahibkarlığın təşviqinə, xidmət sahələrinin genişlənməsindən kənd yerlərində alternativ gəlir modellərinin formalaşmasına qədər geniş bir spektri əhatə edən bu təsirlər, regional iqtisadi inkişafın dayanıqlı

və inklüziv olmasına şərait yaradır. Turizmin yalnız gəlir deyil, eyni zamanda sosial və struktur baxımdan da dəyişikliklərə səbəb olduğu bu cədvəldə aydın şəkildə görünür.

Turizmin region iqtisadiyyatına göstərdiyi təsirin davamlı və uzunmüddətli olması üçün bu sahədə strateji yanaşmaların tətbiqi və integrasiyalı idarəetmə mexanizmlərinin qurulması zəruridir. Şimal-qərb bölgəsində turizmin əmək bazarına və sahibkarlığa olan müsbət təsiri zaman keçdikcə daha çox fərdi təşəbbüslərin yaranmasına və mikro səviyyəli iqtisadi fəallığın güclənməsinə səbəb olmuşdur. Məsələn, ailəvi otellərin, kənd evlərinin və tematik istirahət məkanlarının artması, yalnız xidmətlərin şaxələnməsini deyil, həm də məşğulluğun qeyri-rəsmi formalardan rəsmi iqtisadi fəaliyyətə keçməsinə sürətləndirir. Bu isə həm statistik uçotun dəqiqləşməsinə, həm də vergi bazasının genişlənməsinə şərait yaradır.

Bölgədə turizm sektorunun inkişafı ilə yanaşı, peşə təhsili və yerli ixtisaslı kadr hazırlığı sahəsində də müəyyən dəyişikliklər müşahidə olunur. Ənənəvi kənd təsərrüfatı fəaliyyətləri ilə yanaşı, xidmət sahəsinə maraq artdıqca turizm menecmenti, otelçilik, bələdçilik və kulinariya sahələrində tədris proqramlarına ehtiyac artır. Bu sahədə yerli təhsil müəssisələrinin və peşə kurslarının inkişafı, turizm sənayesində yerli əhəlinin iştirak payını artırmaqla yanaşı, kadr axınının qarşısını almağa da xidmət edir.

Digər mühüm aspekt isə turizmin regional əmək bazarındakı balanslaşdırıcı funksiyasıdır. Mövsümi xarakter daşmasına baxmayaraq, turizm sektoru bəzi bölgələrdə əsas məşğulluq mənbəyinə çevrilmişdir. Bu isə xüsusilə qeyri-kənd təsərrüfatı fəaliyyətləri zəif inkişaf etmiş dağlıq və ucqar ərazilər üçün həyati əhəmiyyət daşıyır. Belə regionlarda turizmin inkişafı sosial-iqtisadi bərabərliyin təmin olunmasında, kənd-kənd fərqlərinin azaldılmasında və icmaların sosial integrasiyasında mühüm vasitəyə çevrilir. (Ashley, C., & Mitchell, J.2008).

Sahibkarlıq fəaliyyəti baxımından isə turizm biznesi kiçik investisiyalarla başlana bilən, lakin yüksək dövrüyyə və gəlir potensialı daşıyan sahə kimi fərqlənir. Bu, regionda riskləri azaldaraq əhalini özəl təşəbbüslərə təşviq edir. İctimai iaşə, nəqliyyat xidmətləri, tədbir təşkili, tərcümə və bələdçilik kimi sahələrdə bir çox vətəndaş fərdi sahibkarlıqla məşğul olmağa başlamışdır. Bu isə regionda işsizlik səviyyəsinin azalmasına və yaşayış standartlarının yüksəlməsinə müsbət təsir edir.

Ümumi mənzərə göstərir ki, turizm təkcə bir iqtisadi sektor olaraq yox, eyni zamanda sosial-iqtisadi transformasiya aləti kimi çıxış edir. Əmək bazarının strukturunun dəyişməsi, qeyri-formal məşğulluğun azalması, qadınların iqtisadi həyatda fəallaşması, regionlararası inkişaf fərqlərinin azaldılması kimi göstəricilər bu təsirin çoxşaxəliliyini nümayiş etdirir. Bu baxımdan, turizmin regionlarda inklüziv və dayanıqlı inkişaf strategiyasının əsas sütunlarından biri kimi qəbul edilməsi və bu sahənin institusional səviyyədə daha güclü dəstəklənməsi vacibdir. (Ashley, C., & Mitchell, J.2008).

2.3. Şimal-qərb bölgəsində turizm inkişafının qarşısında duran iqtisadi və idarəetmə çətinlikləri

Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində turizmin sürətli inkişafına baxmayaraq, bu sahənin davamlı və sistemli şəkildə genişlənməsi bir sıra iqtisadi və idarəetmə çətinlikləri ilə üzləşməkdədir. Regionun turizm potensialı yüksək olsa da, mövcud infrastrukturun qeyri-bərabər paylanması, bəzən koordinasiyasız idarəetmə, qeyri-kafi maliyyə resursları və kadr çatışmazlığı bu inkişafı ləngidən əsas amillər sırasındadır. Bundan başqa, yerli icmaların turizm siyasətinə zəif inteqrasiyası və regionlar üzrə planlaşdırmanın vahid strategiya əsasında deyil, parçalanmış formada həyata keçirilməsi sektorun rəqabət qabiliyyətini aşağı salır.

Turizm sahəsində fəaliyyət göstərən sahibkarların və fərdi təşəbbüskarların üzləşdiyi əsas iqtisadi çətinliklərdən biri ilkin investisiya imkanlarının məhdudluğu və kommersiya kreditlərinə çıxışın çətin olmasıdır. Bölgədə bir sıra bank və maliyyə qurumlarının risk yanaşması turizm biznesini yüksək riskli sahə

kimi qiymətləndirir və bu səbəbdən uzunmüddətli və aşağı faizli kreditlərə çıxış məhduddur. Bu da kiçik və orta sahibkarların yeni turizm obyektləri açmasına və mövcud xidmətlərini genişləndirməsinə əngəl yaradır. Eyni zamanda, maliyyə savadlılığının aşağı səviyyədə olması, yerli əhalinin turizm sektoruna kommersiya baxışının zəif formalaşması və uzunmüddətli planlaşdırma verdişlərinin olmaması bölgədə turizmin iqtisadi dayanıqlığını zəiflədir.

Cədvəl 6. Azərbaycanın Şimal-Qərb Bölgəsində Turizmin İnkişafını Məhdudlaşdıran İqtisadi və İdarəetmə Maneələri

Çətinlik Kategoriyası	Təsvir	Təsiri və Nəticəsi
Maliyyə Resurslarının Çatışmazlığı	Sahibkarların uzunmüddətli və aşağı faizli kreditlərə çıxışının məhdudluğu	Yeni turizm obyektlərinin açılmasında ləngimə, yerli təşəbbüslərin zəifləməsi
İnfrastrukturun Bərabər Paylanmaması	Yol, rabitə, su və elektrik kimi əsas xidmətlərin bəzən zəif səviyyədə olması	Bəzi rayon və kəndlərin turistlər üçün əlçatan olmaması
Peşəkar Kadr Çatışmazlığı	Turizm sahəsində təcrübəli işçi qüvvəsinin və xidmət mədəniyyətinin azlığı	Xidmət keyfiyyətinin aşağı olması, turist məmnuniyyətinin zəifləməsi
İdarəetmədə Koordinasiyanın Olmaması	Yerli icra hakimiyyətləri, turizm operatorları və dövlət qurumları arasında uyğunsuzluq	Planlaşdırmada təkrarçılıq və strateji istiqamətlərin qeyri-effektivliyi
Rəqabətqabiliyyətli Brendləşmənin Zəifliyi	Bölgənin vahid turizm brendi kimi tanınmaması, reklam strategiyalarının məhdudluğu	Xarici bazarlarda tanıtımın zəifliyi, turist cəlbəediciliyinin aşağı səviyyədə qalması
İcmaların İştirakının Aşağı Olması	Yerli əhalinin turizm siyasətində və gəlir bölgüsündə iştirak etməməsi	Sosial narazılıqlar, yerli dəstəyin olmaması, davamlılıq problemləri

Mənbə: Dövlət Turizm Agentliyi (2023). *Regionlarda turizmin inkişafı üzrə problemlər və perspektivlər.*

Cədvəl 6. Şimal-qərb bölgəsində turizmin inkişafının qarşısında duran başlıca iqtisadi və idarəetmə çətinliklərini ümumiləşdirir. Göründüyü kimi, bu problemlər bir-biri ilə sıx əlaqəlidir və kompleks yanaşma tələb edir. Məsələn, maliyyə çatışmazlığı yalnız sahibkarları deyil, eyni zamanda icmaların fəal iştirakı imkanlarını da zəiflədir. Koordinasiyanın olmaması isə regional inkişaf strategiyalarının məqsədli və səmərəli tətbiqinə əngəl yaradır. Bu səbəbdən bu

çətinliklər yalnız ayrı-ayrılıqda deyil, qarşılıqlı əlaqə kontekstində həll edilməlidir. (Ashley, C., & Mitchell, J.2008).

Şimal-qərb bölgəsində turizmin inkişafı qarşısında duran iqtisadi və idarəetmə çətinlikləri yalnız lokal səviyyədə deyil, həm də sistemli və institusional səviyyədə dəyərləndirilməlidir. Bölgədə turizm siyasətinin həyata keçirilməsi prosesində mövcud olan koordinasiya çatışmazlığı regional planların bir-biri ilə uyğunlaşdırılmamasına, resursların səmərəsiz bölüşdürülməsinə və infrastruktur layihələrinin ləngiməsinə səbəb olur. Xüsusilə yerli icra hakimiyyətləri, bələdiyyələr və dövlət qurumları arasında informasiya axınının qeyri-müntəzəmliyi və vahid platforma üzərindən fəaliyyət mexanizmlərinin formalaşmaması turizm sektorunun strukturlaşdırılmasında boşluqlar yaradır.

Əlavə olaraq, regionda turizm sahəsində fəaliyyət göstərən subyektlər üçün hüquqi və inzibati prosedurların çoxluğu da mühüm maneələrdəndir. Turizm obyektlərinin qeydiyyatı, sertifikatlaşdırma, vergi uçotu və sanitariya tələblərinə uyğunluq məsələləri sahibkarlar üçün əlavə maliyyə və zaman xərcləri yaradır. Bu isə xüsusilə kiçik və orta biznes subyektləri üçün sektorun cazibədarlığını azaldır. Belə hallarda normativ-hüquqi baza və inzibati proseslərdə sadələşdirməyə ehtiyac duyulur ki, bu da sahibkarlıq təşəbbüslərini stimullaşdıraraq yeni investisiya cəlbə imkanlarını genişləndirə bilər.

Kadr hazırlığı və insan resurslarının keyfiyyəti də regionun turizm inkişafında zəif halqalardan biri olaraq qalır. Hal-hazırda bölgədə peşə məktəbləri və turizm üzrə ixtisaslı tədris müəssisələrinin sayı məhduddur və onların tədris proqramları əksər hallarda əmək bazarının real tələblərinə cavab vermir. Otelçilik, bələdçilik, turistlərlə işləmə mədəniyyəti kimi sahələrdə yerli əhalinin əksəriyyəti ya formal təhsilə malik deyil, ya da praktiki bacarıqlarla təchiz olunmayıb. Bu isə xidmət keyfiyyətinə və nəticə etibarilə turist məmnuniyyətinə mənfi təsir göstərir. (Ashley, C., & Mitchell, J.2008).

Bundan əlavə, mövcud turizm resurslarının marketinq və tanıtım strategiyaları zəif qurulduğundan, regionun potensialı həm daxili, həm də

beynəlxalq bazarlarda kifayət qədər təmsil olunmur. Sosial media kanallarında və beynəlxalq sərgilərdə bölgənin turizm imkanlarının sistemətik şəkildə tanıtılmaması, vahid vizual və məzmun strategiyasının olmaması brend dəyərinin aşağı səviyyədə qalmasına səbəb olur. Bu isə regionun turist axınını artırmaq qabiliyyətini zəiflədir və rəqabət mühitində geridə qalmasına səbəb olur.

III FƏSİL: ŞİMAL-QƏRB BÖLGƏSİNDƏ TURİZMİN İNKİŞAFINA DƏSTƏK VƏ YERLİ İQTİSADİ ARTIM ÜÇÜN TƏTBİQİ STRATEGİYALAR

3.1. Turizm infrastrukturunun gücləndirilməsi və investisiya təşviqləri üçün təkliflər

Şimal-qərb bölgəsində turizmin dayanıqlı inkişafını təmin etmək və bu sahəni yerli iqtisadi artımın mühüm hərəkətverici qüvvəsinə çevirmək üçün turizm infrastrukturunun gücləndirilməsi və investisiya təşviqlərinin artırılması əsas strateji istiqamətlərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Mövcud vəziyyət göstərir ki, bölgədəki turizm potensialı yüksək olsa da, bu potensialdan tam səmərə ilə istifadə olunması üçün infrastruktur sahəsində sistemli təkmilləşdirmələrə və investorlar üçün əlverişli biznes mühitinin yaradılmasına ehtiyac vardır. Xüsusilə yol-nəqliyyat bağlantılarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi, su və elektrik təchizatı kimi kommunal xidmətlərin gücləndirilməsi, rəqəmsal infrastrukturun təkmilləşdirilməsi turizm obyektlərinin əlçatanlığını artırmaqla, turist məmnuniyyətinin yüksəlməsinə xidmət edir.

Eyni zamanda regionda fəaliyyət göstərən və ya fəaliyyətə başlamaq istəyən sahibkarlar üçün investisiya təşviqlərinin verilməsi – vergi güzəştləri, torpaq və əmlak üzrə preferensiyalar, texniki dəstək proqramları – turizm sektoruna sərmayənin yönəlməsini stimullaşdıracaq əsas alətlərdəndir. Xüsusilə kənd və dağlıq ərazilərdə yerləşən perspektivli turizm marşrutlarında kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün infrastruktur dəstəyi və yumşaldılmış kredit mexanizmləri tətbiq edilməlidir ki, bu da həm yerli icmaların iqtisadi iştirakçılığını gücləndirər, həm də regionun turizm məhsulunu şaxələndirər. Bu

tədbirlər həm bölgədə xidmət keyfiyyətini artıracaq, həm də turizmin ümumi iqtisadiyyata töhfəsini sistemli şəkildə genişləndirəcəkdir.

Turizm infrastrukturunun gücləndirilməsi istiqamətində ilk növbədə regiondaxili və bölgələrarası nəqliyyat əlaqələrinin optimallaşdırılması vacibdir. Qəbələ, Şəki, Zaqatala kimi əsas turizm mərkəzlərinə aparan magistral yolların təmiri və genişləndirilməsi ilə yanaşı, kənd və dağlıq ərazilərə aparan ikinci dərəcəli yolların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması həm yerli əhalinin, həm də turistlərin hərəkət rahatlığını təmin edəcəkdir. Bu yanaşma regiondaxili turizm axınının balanslı şəkildə paylanmasına, az tanınan, lakin potensiallı turizm məkanlarının da aktivləşməsinə şərait yaradır.

Turistlər üçün əhəmiyyətli olan digər infrastruktur elementləri – sanitariya qovşaqları, dayanacaqlar, məlumat mərkəzləri, mobil rabitə və internet bağlantısı – hal-hazırda bəzi rayon və kəndlərdə ya məhduddur, ya da ümumiyyətlə yoxdur. Bu amil turist təcrübəsinin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərməklə yanaşı, bölgənin rəqabət üstünlüyünü də azaldır. Xüsusilə rəqəmsal texnologiyaların turizmdə rolu artdığı bir dövrdə informasiya texnologiyaları ilə təchiz edilmiş marşrutlar, QR kod əsaslı ekskursiya bələdçiləri və mobil tətbiqlər bölgənin müasir turizm tələblərinə cavab verə bilməsini təmin edərdi.

Eyni zamanda, regionda ekoloji davamlılığa əsaslanan infrastrukturların qurulması da önəm daşıyır. Enerji baxımından qənaətli, bərpa olunan mənbələrə əsaslanan istirahət məkanları, tullantıların idarə olunması və ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələrinin təşviqi turizmin ətraf mühitə mənfi təsirini azaldacaq, bölgənin “yaşıl turizm” imicinin formalaşmasına kömək edəcək. Bu isə xüsusilə ekoturizmlə maraqlanan beynəlxalq turistlər üçün əlavə cəlbedici faktor olacaqdır.

İnvestisiya təşviqləri baxımından isə regionun spesifik coğrafi və iqtisadi xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmış dövlət proqramlarının hazırlanması məqsədəuyğun olardı. Məsələn, kəndlərdə yerləşən potensiallı turizm obyektləri üçün sadələşdirilmiş lizinq şərtləri, bələdiyyə torpaqlarından istifadədə güzəştlər,

regionlara yönəlmiş turizm inkubasiya mərkəzlərinin yaradılması turizm sahibkarlığının inkişafını dəstəkləyərdi. Bundan başqa, yerli və xarici investorlar üçün hüquqi şəffaflıq və inzibati prosedurların sadələşdirilməsi də bölgəyə investisiya axınını artırmaq üçün əsas şərtlərdən biridir.

Bölgədə turizm infrastrukturunun inkişafı yalnız fiziki obyektlərin tikintisi ilə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda insan kapitalının formalaşdırılması və idarəetmə bacarıqlarının artırılması ilə də tamamlanmalıdır. Turizm sektorunun yüksək xidmət keyfiyyəti ilə təmin olunması üçün otelçilik, bələdçilik, iaşə xidməti və menecment sahələrində peşəkar kadrlara ciddi ehtiyac duyulur. Bu məqsədlə regionda fəaliyyət göstərən peşə və ali təhsil müəssisələri turizm yönümlü ixtisaslar üzrə müasir proqramlarla təchiz edilməli, praktiki təlim imkanları genişləndirilməli və yerli işbazarlara uyğunlaşdırılmış kurslar həyata keçirilməlidir. Belə yanaşma yalnız kadr təminatını gücləndirmir, həm də gənclərin regionda qalaraq iqtisadi fəaliyyətə cəlb olunmasını təşviq edir.

İnvestisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün digər vacib amil – hüquqi və inzibati mühitin səmərəliliyidir. Hal-hazırda bir çox turizm obyektlərinin açılması və fəaliyyəti zamanı sahibkarlar mürəkkəb bürokratik prosedurlarla üzləşirlər. Bu, investisiya təşəbbüslərinin sayını azaldır və qeyri-formal fəaliyyətlərin artmasına gətirib çıxarır. Bu problemlərin həlli üçün “bir pəncərə” prinsipi ilə xidmət göstərən regional turizm inkişaf mərkəzləri yaradıla bilər. Həmin mərkəzlər investorlara texniki məsləhət, hüquqi dəstək, ilkin layihələndirmə və dövlət proqramlarına çıxış imkanları ilə bağlı dəstək göstərə bilər. (Ashley, C., & Mitchell, J.2008).

Bundan əlavə, turizm infrastrukturunun gücləndirilməsi çərçivəsində logistik sistemin də optimallaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Region daxilində turizm obyektləri arasında əlaqələrin zəif olması, marşrutların koordinasiyasız planlaşdırılması və nəqliyyat sistemlərinin yetərsizliyi turistlərin hərəkət azadlığını məhdudlaşdırır və onların qaldıqları müddətə və xərclədikləri vəsaitə mənfi təsir göstərir. Bu baxımdan, integrə edilmiş turizm marşrutlarının

hazırlanması, ictimai nəqliyyatın turizm axınına uyğunlaşdırılması və turizm obyektləri arasında informativ nişanların yerləşdirilməsi vacib addımlar sırasındadır.

Eyni zamanda, turizmin maliyyə sisteminə inteqrasiyası üçün bölgədə fəaliyyət göstərən bank və maliyyə qurumlarının da bu sektora yönəlik xidmətlərini genişləndirməsi tövsiyə olunur. Turizm layihələri üçün nəzərdə tutulan xüsusi kredit xətləri, subsidiya proqramları, mikro-maliyyələşmə imkanları və investisiya sığortası mexanizmləri regionda sahibkarlığın artmasını və yeni iş yerlərinin yaradılmasını stimullaşdıracaqdır. (Ashley, C., & Mitchell, J.2008).

Cədvəl 7.Şimal-Qərb Bölgəsində Turizm İnfrastrukturunun Gücləndirilməsi və İnvestisiya Təşviqi Strategiyaları

Strateji İstiqamət	Tətbiq Sahəsi	Gözlənilən İqtisadi və Sosial Effektlər
Nəqliyyat İnfrastrukturunun Təkmilləşdirilməsi	Magistral və kənd yollarının yenilənməsi, ictimai nəqliyyatın genişləndirilməsi	Turist axınının artması, bölgə daxilində əlçatanlığın yüksəlməsi
Kommunal Xidmətlərin Yaxşılaşdırılması	Elektrik, su təchizatı, kanalizasiya və internet bağlantısı	Turizm obyektlərinin funksional imkanlarının artması, xidmət keyfiyyəti
Rəqəmsal Texnologiyaların Tətbiqi	Mobil tətbiqlər, onlayn bələdçi sistemləri, turizm məlumat bazaları	Turist təcrübəsinin müasirləşdirilməsi və rəqabət qabiliyyətinin artırılması
İnvestorlara Güzəştli Şərtlər	Vergi güzəştləri, torpaq icarəsi, dövlət-özəl tərəfdaşlığı layihələri	Yeni obyektlərin açılması, investisiya axınının sürətlənməsi
Peşəkar Kadr Hazırlığı	Turizm sahəsində təlimlər, peşə məktəbləri və təcrübə proqramları	Xidmət keyfiyyətinin yüksəlməsi, yerli məşğulluğun artması
“Bir pəncərə” prinsipi ilə idarəetmə	Sahibkarlara texniki-hüquqi dəstək və icazələrin sadələşdirilməsi	Bürokratik maneələrin aradan qaldırılması, fəaliyyətin leqallaşdırılması
Ekoloji Davamlılıq Tətbiqləri	Yaşıl enerji, tullantı idarəetməsi, ekoturizm dəstəyi	Ətraf mühitin qorunması, ekoturizm bazarlarının inkişafı

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Turizm Agentliyi (2023). *Regionlarda Turizm İnkişaf Strategiyası*.

Cədvəl 7. .Şimal-qərb bölgəsində turizm infrastrukturunun gücləndirilməsi və investisiya təşviqlərinin tətbiqinə dair konkret strateji yanaşmaları

ümumiləşdirir. Hər bir istiqamət üzrə tətbiq sahəsi və gözlənilən nəticələr sadalanmışdır. Belə sistemli yanaşma yalnız turizm sektorunun özündə deyil, eyni zamanda bölgənin ümumi iqtisadi və sosial strukturunda keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb ola bilər. İnfrastrukturun modernləşdirilməsi və investisiya şəraitinin əlverişli olması həm turizm cəlbediciliyini artıracaq, həm də yerli əhalinin sosial rifahına birbaşa təsir göstərəcəkdir.

3.2. Yerli icmaların və sahibkarların turizmdən gəlir əldə etmə imkanlarının genişləndirilməsi yolları

Yerli icmaların və sahibkarların turizmdən gəlir əldə etmə imkanlarının genişləndirilməsi, regionda turizmin dayanıqlı inkişafı və sosial-iqtisadi balansın qorunması baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanın şimal-qərb bölgəsində turizmin artan rolu fonunda yerli əhalinin bu sahədən birbaşa faydalanması yalnız iqtisadi artımı stimullaşdırmır, eyni zamanda əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, işsizliyin azaldılması və kənd yerlərinin iqtisadi fəallığa cəlb olunması baxımından da mühüm rol oynayır. Bu imkanların genişləndirilməsi üçün əsas yanaşma yerli icmaların turizm dəyər zəncirinə birbaşa inteqrasiyası, onların istehsal və xidmət bazarlarında fəal iştirakının təmin olunması və sahibkarlıq təşəbbüslərinin dəstəklənməsidir.

Bölgədə turizm obyektlərinin çoxu təbii və mədəni irs elementləri ilə zəngin olan kənd və dağlıq ərazilərdə yerləşir. Bu isə o deməkdir ki, kənd əhalisi turizm xidmətlərinin təqdimində mühüm rol oynaya bilər. Ailəvi mehmanxanalar, evdə qalma (homestay) xidmətləri, kənd təsərrüfatı məhsullarının turistlərə satışı, folklor və əl işləri kimi fəaliyyət növləri vasitəsilə yerli əhali əlavə gəlir mənbəyi qazanmaq imkanı əldə edir. Bu fəaliyyətlərin dəstəklənməsi üçün isə həm təlim, həm də maliyyə alətləri ilə yanaşı hüquqi-institusional baza da gücləndirilməlidir. Yerli icmaların təşkilatlanması və turizm kooperativləri vasitəsilə birlikdə fəaliyyət göstərməsi onların bazar gücünü artırır və davamlı gəlir axınına zəmin yaradır. (Ashley, C., & Mitchell, J.2008).

Yerli icmaların və sahibkarların turizm dəyər zəncirində fəal iştirakı yalnız iqtisadi dividendlərlə kifayətlənmir, həm də sosial iştirakçılıq, mədəni irsin qorunması və regional identikliyin təşviqi baxımından müsbət nəticələr verir. Xüsusilə qadınlar və gənclər üçün turizmdə gəlir əldə etmək imkanları onların iqtisadi müstəqilliyini gücləndirir və sosial inklüzivliyi artırır. Qadınların evdə hazırladığı milli şirniyyatların, əl işlərinin, toxuculuq və sənətkarlıq məhsullarının turistlərə təqdim olunması bu sahədə əhəmiyyətli potensial yaradır. Bu kimi fəaliyyətlər üçün isə ilkin maliyyə dəstəyi, kiçik qrant proqramları və satış kanallarına çıxış imkanları təmin edilməlidir.

Sahibkarların isə öz fəaliyyətlərini genişləndirməsi və turizm bazarının tələblərinə cavab verməsi üçün texniki təlimlər, marketinq dəstəyi və hüquqi məsləhət xidmətləri vacibdir. Yerli turizm sərgiləri və festivallar həm məhsulların tanıtılması, həm də bazar iştirakçılarının şəbəkələşməsi baxımından mühüm platformadır. Əlavə olaraq, turizm marşrutlarının yerli məhsul və xidmətlər üzərində planlaşdırılması (məsələn, kənd bazarlarına, sənətkarlıq mərkəzlərinə və ailəvi təsərrüfatlara turist axınının yönəldilməsi) iqtisadi faydanın yerli icmalar arasında daha ədalətli şəkildə bölüşdürülməsinə şərait yaradır.

Yerli icmaların bilavasitə iştirakını gücləndirmək üçün “icma əsaslı turizm” (community-based tourism – CBT) modellərinin tətbiqi tövsiyə olunur. Bu model çərçivəsində icmalar birbaşa turistlərin qarşılanmasında, yerləşdirilməsində, qidalanmasında və bələdçilik xidmətlərində iştirak edir, əldə olunan gəlirlər isə icmanın ehtiyaclarına – təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və infrastruktur layihələrinə yönəldilir. Belə yanaşma yalnız fərdi gəliri deyil, kollektiv rifahı da artırır. (Ashley, C., & Mitchell, J.2008).

Bundan başqa, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi – onlayn satış platformaları, sosial şəbəkə marketinqi və elektron ödəniş sistemləri – yerli sahibkarların məhsullarını daha geniş auditoriyaya təqdim etməsinə imkan verir. Bu texnologiyalar vasitəsilə bazarlara çıxış asanlaşır, müştəri etimadı artır və turizm xidmətlərinin keyfiyyəti daha şəffaf şəkildə qiymətləndirilə bilər.

Cədvəl 8.Yerli İcmaların və Sahibkarların Turizmdən Gəlir Əldə Etmə İmkanlarının Genişləndirilməsi Yolları

İmkan Genişləndirmə İstiqaməti	Tətbiq Forması	Gözlənilən Nəticə
Ailəvi və Ev Tipli Qonaqlama	Kənd evlərinin “homestay” formatında turistlərə təqdim edilməsi	Ailələrin birbaşa gəlir əldə etməsi, kənd turizminin inkişafı
Əl İşləri və Yerli Sənətkarlıq	Qadınlar və sənətkarlar tərəfindən suvenir, toxuculuq, qab-qacaq istehsalı	Turistlərə unikal məhsullar təklifi, yerli mədəniyyətin qorunması
Aqroturizm Fəaliyyətləri	Təsərrüfatlara ekskursiyalar, məhsul yığımında iştirak, fermada qalma	Kənd təsərrüfatının gəlirə çevrilməsi, kənd əhalisinin motivasiyası
İcma Əsaslı Turizm Modelləri (CBT)	İcmaların özləri tərəfindən təşkil olunan yerləşdirmə və ekskursiya xidmətləri	Sosial rifahın kollektiv yüksəlməsi, icma resurslarının effektiv istifadəsi
Rəqəmsal Satış və Marketing	Onlayn satış platformaları, sosial şəbəkələrdə reklam	Sahibkarların geniş bazara çıxışı, gəlirlərin artması
Peşəkar Təlim və Kredit Dəstəyi	Turizm sahəsində təlimlər və kiçik sahibkarlar üçün güzəştli kreditlər	Xidmət keyfiyyətinin artması, daha çox yerli biznes subyektinin yaranması

Cədvəl 8.Yerli icmaların və sahibkarların turizmdən daha çox gəlir əldə etmələri üçün müxtəlif istiqamətləri və onların konkret tətbiq formalarını ümumiləşdirir. Göründüyü kimi, gəlir mənbələri təkcə qonaqlama xidmətlərindən ibarət deyil, həm də əkinçilik, əl işləri, bələdçilik və rəqəmsal platformalarda fəaliyyət kimi geniş sahələri əhatə edir. Bu strategiyalar bir tərəfdən iqtisadi faydanı artırarsa, digər tərəfdən də yerli mədəniyyətin və ənənəvi həyat tərzinin qorunmasına kömək edir. Beləliklə, bölgənin turizm inkişafı sosial və iqtisadi cəhətdən balanslı şəkildə irəliləyə bilər.

Bu yanaşmaların reallaşması üçün isə ilk növbədə yerli əhalinin turizm imkanları barədə maarifləndirilməsi və motivasiya olunması vacibdir. Bir çox kənd yerlərində əhalinin turizmə iqtisadi resurs kimi yanaşması hələ tam formalaşmayıb. Bu səbəbdən də dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları tərəfindən maarifləndirmə tədbirləri, təlimlər və real praktik nümunələrin təqdim edilməsi

əhalinin marağını artırmalı və onları bu sahəyə cəlb etməlidir. Eyni zamanda, pilot layihələr vasitəsilə müəyyən kəndlərdə uğurlu turizm modelləri qurularaq digər ərazilər üçün nümunəvi çərçivələr yaradılmalıdır.

Yerli sahibkarlar üçün işə marketinq və məhsul təqdimatı məsələləri xüsusilə vacibdir. Onların istehsal etdiyi məhsulların daha geniş auditoriyaya təqdim olunması üçün sərgilər, ticarət yarmarkaları, turizm festival və tədbirləri effektiv vasitələrdir. Bu tip tədbirlər, həmçinin, sahibkarlar arasında şəbəkələşməni və təcrübə mübadiləsini də gücləndirir. Əlavə olaraq, dövlət və özəl sektorun birgə təşəbbüsü ilə yaradılmış turizm mərkəzlərində satış nöqtələrinin təşkili, yerli məhsullar üçün “Made in Şəki”, “Qəbələ Sənəti” kimi brendlərin formalaşdırılması məhsulların bazar dəyərini yüksəldərək gəlir imkanlarını artırır.

Qlobal trendlər göstərir ki, turistlər artıq yalnız passiv istirahət deyil, həm də autentik, interaktiv və sosial cəhətdən faydalı təcrübələr axtarırlar. Bu baxımdan, yerli icmaların təqdim etdiyi xidmətlər – kənd həyatında iştirak, yerli mətbəxin öyrədilməsi, əl işləri üzrə ustad dərsləri – həm mədəniyyətin qorunmasına xidmət edir, həm də gəlir mənbəyi rolunu oynayır. Bu təcrübə əsaslı xidmətlərin peşəkar şəkildə hazırlanması və keyfiyyətli təqdim olunması üçün işə əvvəlcədən planlaşdırılmış proqramlar və təlim modulları tətbiq olunmalıdır.

Bu prosesi daha da dərinləşdirmək üçün yerli icmaların turizm siyasətinin formalaşdırılmasında və həyata keçirilməsində aktiv iştirakının təmin olunması mühüm əhəmiyyət daşıyır. Yalnız xidmət göstərən deyil, eyni zamanda qərar qəbul edən tərəf kimi iştirak edən icmalar daha dayanıqlı və özlərinə uyğun turizm modelləri qurmağa meyilli olurlar. Bu məqsədlə kənd icma üzvlərindən ibarət turizm komitələrinin yaradılması, həmin qurumların yerli idarəetmə orqanları və turizm agentlikləri ilə birgə işləməsi həm idarəetmə baxımından şəffaflıq yaradır, həm də əhalinin prosesə olan inamını artırır. (Ashley, C., & Mitchell, J.2008).

Eyni zamanda, turizmdə sosial məsuliyyət prinsiplərinin tətbiqi – məsələn, turizm gəlirlərinin bir hissəsinin yerli infrastrukturun yenilənməsinə və ya icma ehtiyaclarına yönəldilməsi – əhalinin turizmə yanaşmasını dəyişir. Bu yolla turizmin yalnız fərdi gəlir deyil, ictimai fayda yaratdığına dair anlayış formalaşır və bölgə sakinlərinin sektora münasibəti daha müsbət olur. Belə təcrübələr bir çox ölkədə icmaların təhsil, səhiyyə və ekoloji layihələrini maliyyələşdirmək üçün də istifadə olunur. (Ashley, C., & Mitchell, J.2008).

Yerli biznes subyektlərinin gücləndirilməsi isə onların turizm bazarındakı mövqeyini qorumaq və böyütmək baxımından vacibdir. Bu məqsədlə müxtəlif növ dəstək mexanizmləri – subsidiyalar, vergidə güzəştlər, satış kanallarına çıxış imkanları – onların fəaliyyətinin genişlənməsinə kömək edir. Turizmə bağlı sektorların – nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, ərzaq emalı, tekstil və s. – koordinasiyalı şəkildə inkişaf etdirilməsi isə lokal iqtisadi sistemin çevikliyini və dayanıqlığını artırır. Bu, həmçinin turizmdən asılılıq risklərini də minimuma endirir.

Cədvəl 9.Yerli İcmaların və Sahibkarların Turizmdən Gəlir Əldə Etməsinin Təşviqi üzrə Tətbiq Oluna Bilən Mexanizmlər

Təşviq Mexanizmi	Tətbiq Forması	Gözlənilən Effekt
İcma əsaslı turizm təşəbbüsləri	İcma komitələrinin yaradılması, yerli resursların birgə idarə olunması	Sosial iştirakçılığın və kollektiv gəlirin artırılması
Qrant və mikro-kredit proqramları	Kiçik sahibkarlar üçün xüsusi turizm yönümlü maliyyə dəstəyi	Sahibkarlığın inkişafı, yeni iş yerlərinin yaranması
Peşə təlimləri və mentorluq	Otelçilik, bələdçilik, yerli mətbəx üzrə təlimlərin təşkili	Xidmət keyfiyyətinin artması, gənclərin sektora inteqrasiyası
Sosial məsuliyyətli turizm modelləri	Gəlirin bir hissəsinin icma ehtiyaclarına yönəldilməsi	İnfrastrukturun təkmilləşməsi, icma dəstəyinin güclənməsi
Rəqəmsal marketing dəstəyi	Sosial şəbəkələrdə reklam, onlayn satış kanallarına çıxış	Yerli məhsul və xidmətlərin daha geniş bazarlara təqdim olunması
Turizm marşrutlarının icmalara yönəldilməsi	Kənd bazarları, sənətkarlıq evləri, aqroturizm obyektləri üzrə marşrutlar	İcmaların turizm dəyər zəncirinə birbaşa inteqrasiyası

Mənbə:UNWTO (2021). *Tourism and Rural Development: Empowering Local Communities*.

Cədvəl 9. Yerli icmaların və sahibkarların turizmdən faydalanma imkanlarını artırmaq üçün tövsiyə olunan tətbiq alətlərini sistemləşdirir. Göstərilən hər bir mexanizm iqtisadi, sosial və mədəni cəhətdən davamlı və inklüziv turizm modelinin qurulmasına xidmət edir. İcma əsaslı təşəbbüslər və sosial məsuliyyət yanaşmaları vasitəsilə turizm gəlirləri yalnız fərdi mənfəət deyil, həm də ictimai rifah üçün istifadə oluna bilər. Rəqəmsal texnologiyalar və peşə təhsili isə bu prosesi daha səmərəli və müasir standartlara uyğun şəkildə həyata keçirməyə imkan verir.

Yerli icmaların və sahibkarların turizmdən gəlir əldə etmə imkanlarının artırılması, regional inkişaf strategiyalarının əsas hədəflərindən biri kimi çıxış edir. Xüsusilə turizm potensialı yüksək olan, lakin iqtisadi imkanları məhdud bölgələrdə bu istiqamət turizmin sosial təsir dairəsini genişləndirməklə yanaşı, yerli əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinə də xidmət edir. Bu prosesdə əsas məqsəd yerli resurslardan səmərəli istifadə etməklə icmaların turizm fəaliyyətinə birbaşa integrasiyasını təmin etmək, onların bilavasitə gəlir mənbəyinə çevrilməsinə şərait yaratmaqdır. Turizm fəaliyyətlərində icmaların aktiv iştirakı həm sosial-iqtisadi sabitliyin formalaşmasına, həm də yerli mədəni dəyərlərin qorunub saxlanmasına şərait yaradır. Bu baxımdan, icmaların iştirakı ilə həyata keçirilən turizm formaları – icma əsaslı turizm, aqroturizm, sənətkarlıq və mədəniyyət əsaslı turizm – yalnız iqtisadi gəlir deyil, eyni zamanda sosial və ekoloji davamlılığı da təmin edən mühüm vasitələrə çevrilir.

Yerli icmaların və kiçik sahibkarların turizmdə fəal iştirakı bölgənin sosial-iqtisadi strukturunda keyfiyyət dəyişikliyi yaradır. Ənənəvi iqtisadi fəaliyyətlərlə – əsasən kənd təsərrüfatı və əl əməyinə əsaslanan istehsalla – məşğul olan insanlar turizmin inkişafı ilə yanaşı yeni gəlir modellərinə yönəlir və bu sahənin verdiyi çevik və mövsümi imkanlardan faydalana bilirlər. Bu dəyişiklik yalnız fərdi gəlirləri artırmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda sosial kapitalı gücləndirir, əhalinin iqtisadi aktivliyini yüksəldir və regional məskunlaşma balansını qoruyur.

Məsələn, ailə tipli evlərdə turist qəbul edən kənd sakinləri bir tərəfdən gəlir əldə edir, digər tərəfdən də mədəni irs və yerli adət-ənənələrin təbliğinə töhfə verirlər. Bu isə qeyri-maddi mədəni irsin qorunmasına və gələcək nəsillərə ötürülməsinə şərait yaradır.

Sahibkarların və icmaların bu prosesə cəlb olunması üçün isə müxtəlif təşviq və dəstək mexanizmləri formalaşdırılmalıdır. Bu mexanizmlərə peşə təlimləri, mikromaliyyələşdirmə alətləri, yerli və regional bazarlara çıxış imkanları, satış və marketinq dəstəyi, texniki məsləhət xidmətləri, ekoloji və sanitariya normalara uyğunlaşdırma kimi tədbirlər daxildir. Eyni zamanda, yerli bələdiyyələrin, qeyri-hökumət təşkilatlarının və dövlət orqanlarının bu sahədə əməkdaşlığı önəm daşıyır. Xüsusilə qadınların, gənclərin və həssas qrupların bu prosesə daxil edilməsi bərabər imkanlar baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır və inklüziv turizm modeli qurulmasına xidmət edir. Yerli icmaların potensialından istifadə etməklə, turizm sektoru daha çox insanı əhatə edən və daha geniş sosial təbəqəyə təsir göstərən iqtisadi mexanizmə çevrilə bilər. (Ashley, C., & Mitchell, J.2008).

Davamlı gəlir əldə etmə imkanlarının formalaşdırılması isə sadəcə ilkin maliyyə dəstəyi ilə yekunlaşmamalıdır. Aydın biznes modellərinin yaradılması, planlaşdırma və idarəetmə bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, bazar tendensiylərinin təhlili və innovativ məhsulların hazırlanması yerli turizm subyektlərinin uzunmüddətli uğurunu təmin edən əsas faktorlardandır. Bu məqsədlə, yerli turizm subyektlərinin klasterlər şəklində təşkilatlanması, regional turizm ittifaqları və satış şəbəkələrinin qurulması da vacib addımlar sırasındadır. Nəticə etibarilə, yerli icmaların və sahibkarların turizmdən gəlir əldə etmə imkanlarının genişləndirilməsi bölgənin iqtisadi müstəqilliyini gücləndirir, sosial bərabərliyi artırır və dayanıqlı inkişaf məqsədlərinə töhfə verir. Bu prosesin hərtərəfli dəstəklənməsi isə yalnız bir iqtisadi strategiya deyil, eyni zamanda sosial ədalət və mədəni davamlılıq baxımından da zəruridir.

**Cədvəl 10. Yerli İcmaların və Sahibkarların Turizmdə İştirakını Genişləndirməyə
Yönəlik Təşviq və Dəstək Mexanizmləri**

Təşviq/Dəstək Mexanizmi	Tətbiq Sahəsi	İqtisadi-Sosial Effektlər
Peşə və bacarıq təlimləri	Otelçilik, iaşə, tur bələdçiliyi, rəqəmsal marketinq üzrə təlimlər	Kadr potensialının güclənməsi, xidmət keyfiyyətinin artması
Mikromaliyyələşdirmə və qrant proqramları	Kiçik ailə biznesləri və fərdi sahibkarlar üçün kredit və qrant dəstəyi	Yeni bizneslərin qurulması, kənd yerlərində sahibkarlığın artması
Kooperativ və klaster modeli	Əl işləri, kənd təsərrüfatı məhsulları və aqroturizm xidmətlərinin birgə təşkili	Birgə fəaliyyət və rəqabət qabiliyyətinin yüksəlməsi
Yerli brendləşmə təşəbbüsləri	“Made in Şəki”, “Qəbələ məhsulu” kimi yerli marka yaradılması	Yerli məhsulların bazarda tanınması, satışların artması
Turizm marşrutlarının yerlərə yönəldilməsi	Kənd bazarları, sənətkar evləri və ev muzeylərinin marşrutlara salınması	Turist axınının artırılması, yerlilərin gəlir imkanlarının genişlənməsi
Rəqəmsallaşma dəstəyi	Onlayn rezervasiya, elektron satış, sosial şəbəkələrdə reklam	Məhsul və xidmətlərin geniş bazarlara çıxışı, turistlərin əlçatanlığı
İcma əsaslı idarəetmə	İcma turizm komitələri, iştirakçı planlaşdırma	Yerli iştirakçılığın güclənməsi, qərarvermədə şəffaflığın artması

Mənbə: UNDP (2021). *Inclusive Local Economic Development through Sustainable Tourism*.

Cədvəl 10. Yerli icmaların və fərdi sahibkarların turizmdə gəlir imkanlarını artırmaq üçün tətbiq oluna biləcək əsas dəstək və təşviq vasitələrini sistemləşdirir. Hər bir istiqamət həm praktik tətbiq sahəsini, həm də sosial-iqtisadi müsbət nəticələri əhatə edir. Təbii və mədəni resurslarla zəngin olan şimal-qərb bölgəsində bu mexanizmlərin tətbiqi ilə yerli əhali turizm dəyər zəncirinə aktiv şəkildə inteqrasiya oluna bilər. Bu isə turizmin yalnız gəlir mənbəyi deyil, eyni zamanda sosial inteqrasiya və icma güclənməsi vasitəsi olduğunu sübut edir.

Bu təşviq mexanizmlərinin effektiv tətbiqi üçün ilkin mərhələdə mövcud yerli potensialın dəqiq qiymətləndirilməsi vacibdir. Hər bir icmanın sosial-iqtisadi strukturu, mədəni resursları, təbii sərvətləri və insan kapitalı fərqli olduğu

üçün tətbiq olunacaq strategiyalar da bu xüsusiyyətlərə uyğunlaşdırılmalıdır. Məsələn, toxuculuq ənənələri ilə seçilən kəndlərdə sənətkarlıq klasterləri, kənd təsərrüfatı üstün olan ərazilərdə isə aqroturizm modelləri daha səmərəli nəticə verə bilər. Bu yanaşma həm yerli xüsusiyyətləri qoruyur, həm də səmərəliliyi artırır.

Digər tərəfdən, yerli icmaların uzunmüddətli inkişafının təmin edilməsi üçün yalnız maddi deyil, institusional dəstək də mühüm rol oynayır. İcma əsaslı turizm komitələrinin formalaşdırılması, bələdiyyələrlə sıx əməkdaşlıq və dövlət strukturları ilə dialoqun qurulması bu istiqamətdə əhəmiyyətli addımlardandır. Həmin strukturlar vasitəsilə turist axınına nəzarət, fəaliyyətlərin koordinasiyası, gəlir bölgüsünün şəffaflığı və resurslardan davamlı istifadə kimi məsələlər tənzimləyə bilər. Bu isə turizmin sosial münafişə yaratmadan, əksinə, həmrəyliyə və qarşılıqlı inkişafa xidmət edən vasitəyə çevrilməsinə imkan yaradır.

Yerli icmaların turizmdən faydalanması üçün eyni zamanda təhsil və informasiya çatışmazlığının aradan qaldırılması vacibdir. Bir çox bölgələrdə əhalinin bazar bilikləri, müştəri yönümlü yanaşma, müasir xidmət anlayışı kimi bacarıqları məhduddur. Bu məqsədlə peşə təlimləri, mentorluq proqramları və sahəvi ustad dərsləri vasitəsilə icma üzvləri daha hazırlıqlı və rəqabətqabiliyyətli subyektlərə çevrilə bilərlər. Təcrübə göstərir ki, təlimlərlə dəstəklənən icmalar turizmə daha tez adaptasiya olur və resurslardan daha səmərəli istifadə edir. (World Bank.2020).

Eyni zamanda, yerli icmaların turizmdən faydalanma imkanlarının genişləndirilməsi üçün onların qərar qəbul etmə proseslərində iştirakı da təmin olunmalıdır. Turizmlə bağlı layihələrin planlaşdırılması, marşrutların müəyyənəşdirilməsi, xidmət növlərinin və qiymətlərin formalaşdırılması kimi məsələlərdə yerli əhalinin fikri nəzərə alınmadıqda, bu fəaliyyətlər ya uğursuz olur, ya da sosial narazılıq yaradır. Əksinə, iştirakçı yanaşma tətbiq olunduqda, həm ictimai etimad artır, həm də layihələrin dayanıqlılığı təmin olunur. Belə

yanaşma, eyni zamanda əhalidə sahiblik hissini gücləndirir və onları turizm obyektlərinin qorunmasında daha məsuliyyətli edir.

Yerli sahibkarların turizm sektorunda uğur qazanması üçün onların məhsullarının və xidmətlərinin keyfiyyət standartlarına uyğunlaşdırılması da önəmlidir. Turistlər yalnız əlverişli qiymət deyil, həm də etibarlı, sanitar normalara uyğun, davamlı xidmət axtarırlar. Bu baxımdan sahibkarlara texniki və konsultativ dəstəyin göstərilməsi, regional turizm standartlarının formalaşdırılması, sertifikatlaşdırma sistemlərinin tətbiqi və müvafiq nəzarət mexanizmlərinin yaradılması zəruridir. Bu, həm də yerli turizm bazarında ümumi keyfiyyət səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olur və bölgəyə olan etibarı artırır.

Rəqəmsal alətlərin tətbiqi və elektron resurslardan istifadə imkanlarının genişləndirilməsi də yerli sahibkarların və icma üzvlərinin daha effektiv şəkildə fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır. Məsələn, onlayn sifariş və rezervasiya platformaları, sosial media üzərindən tanıtım, elektron ödəniş sistemləri və GPS əsaslı bələdçi tətbiqləri, həm turistlər üçün rahatlıq yaradır, həm də xidmət təchizatçılarına yeni bazarlara çıxış imkanı verir. Bu baxımdan, rəqəmsal savadlılıq üzrə təlimlər, icmalar üçün texnoloji infrastrukturun qurulması və e-kommersiya imkanlarının təşviqi vacibdir.

3.3. Dayanıqlı turizm inkişafı və yerli iqtisadiyyat arasında qarşılıqlı integrasiyanın təmin olunması

Dayanıqlı turizmin inkişafı ilə yerli iqtisadiyyat arasında qarşılıqlı integrasiyanın təmin olunması müasir regional inkişaf konsepsiyalarında mühüm yer tutur. Bu yanaşma, turizm fəaliyyətlərinin yalnız iqtisadi fayda yaratmaqla kifayətlənməyib, eyni zamanda sosial və ekoloji balansı qoruyaraq uzunmüddətli sabitlik yaratmasını əsas götürür. Dayanıqlı turizm modeli yerli resurslardan səmərəli və məsuliyyətli şəkildə istifadə etməklə, həm ətraf mühitin mühafizəsinə, həm də mədəni irsin qorunmasına töhfə verir. Bununla yanaşı, bu model turizmi yerli iqtisadiyyatın ayrılmaz hissəsinə çevirərək, onun istehsal, xidmət və məşğulluq sahələrinə müsbət təsir göstərir.

Turizm və yerli iqtisadiyyat arasında qarşılıqlı integrasiya, əsasən üç əsas istiqamətdə özünü göstərir: yerli istehsalın turizm tələbinə uyğunlaşdırılması, xidmət sahələrinin turizm axınına uyğun yenilənməsi və məşğulluq imkanlarının genişləndirilməsi. Məsələn, yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının hotellərə, restoranlara və turistlərə birbaşa satışının təşkili kənd təsərrüfatının gəlirliliyini artırmaqla yanaşı, turizmin ehtiyaclarını da ekoloji və iqtisadi baxımdan səmərəli şəkildə qarşılayır. Bu cür əməkdaşlıq forması, yerli məhsulun bazar dəyərini artırır, logistik xərcləri azaldır və idxaldan asılılığı minimuma endirir.

Digər tərəfdən, xidmət sahəsində – xüsusilə ictimai nəqliyyat, kommunikasiya, iaşə və əyləncə sferasında – turizmə uyğunlaşdırılmış təkmilləşdirmələr yerli əhəlinin də gündəlik həyat keyfiyyətini yüksəldir. Turizmin tələbləri ilə uyğunlaşan xidmət standartları həm turistlər, həm də yerli sakinlər üçün cəlbedici və faydalı olur. Bu, infrastrukturun müasirləşdirilməsi, sanitar-epidemioloji nəzarətin gücləndirilməsi və təhlükəsizlik sahəsində innovativ texnologiyaların tətbiqini stimullaşdırır.

Məşğulluq baxımından isə dayanıqlı turizm, xüsusilə gənclər, qadınlar və sosial həssas qruplar üçün alternativ və çevik iş imkanları yaradır. İxtisaslı və ixtisasız işçi qüvvəsinin turizm sektoruna cəlb edilməsi, eyni zamanda onların

təhsil və bacarıqlarının artırılması uzunmüddətli insan kapitalı formalaşmasının əsasını qoyur. Yerli əhalinin turizm fəaliyyətlərinə cəlb edilməsi sosial integrasiyanı gücləndirir, icma və ailə iqtisadiyyatlarını möhkəmləndirir və regiondan kütləvi miqrasiyanın qarşısını alır.

Bu kompleks yanaşmaların uğurla həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə planlaşdırma və idarəetmə mexanizmləri arasında koordinasiya təmin olunmalıdır. Mərkəzi və yerli idarəetmə strukturları, turizm agentlikləri, sahibkarlıq subyektləri və icmalar arasında effektiv informasiya mübadiləsi və ortaq fəaliyyət planları olmadan integrasiya prosesi səmərəli nəticə vermir. Dayanıqlı turizm inkişafını təmin edən bu cür koordinasiyalı yanaşma həm resursların düzgün bölgüsünü təmin edir, həm də region üzrə strateji prioritetlərin uyğunlaşdırılmasına imkan verir. Bu isə bölgədə müxtəlif sahələr arasında sinerjinin yaranmasına və daha sistemli inkişaf mühitinin formalaşmasına şərait yaradır. (World Bank.2020).

Bundan başqa, turizmin yaratdığı iqtisadi dəyərin regionda bərabər və ədalətli şəkildə bölüşdürülməsi də qarşılıqlı integrasiyanın əsas şərtlərindən biridir. Məsələn, yalnız iri otel komplekslərinin deyil, həm də kiçik ailə bizneslərinin, kənd turizmi təsərrüfatlarının və fərdi xidmət göstərən sahibkarların bu dəyər zəncirində yer alması vacibdir. Bunun üçün isə dövlət tərəfindən vergi güzəştləri, subsidiya proqramları və logistik dəstək kimi vasitələrlə kiçik və orta sahibkarlığa xüsusi diqqət yetirilməlidir. Beləliklə, turizmdən əldə olunan gəlir yalnız mərkəzləşmiş strukturlarda toplanmır, həm də regionun müxtəlif sosial təbəqələri və əraziləri arasında daha bərabər bölüşdürülür.

Ekoloji aspektlərə gəldikdə isə, dayanıqlı turizm anlayışı yalnız iqtisadi deyil, həm də ekoloji və sosial məsuliyyəti özündə ehtiva edir. Ətraf mühitin mühafizəsi, tullantıların idarə olunması, enerji səmərəliliyi və təbii resurslardan qənaətlə istifadə kimi meyarlar yerli iqtisadi fəaliyyətlərə də integrasiya edilməlidir. Məsələn, turizm obyektlərinin tikintisi və istismarı zamanı yaşıl

tikinti standartlarına riayət edilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının orqanik üsullarla istehsalı, ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələrinin təşviqi və ekoturizmin genişləndirilməsi həm turizmə, həm də yerli iqtisadi fəaliyyətlərə uzunmüddətli dayanıqlıq qazandırır.

Eyni zamanda, təhsil və maarifləndirmə bu prosesdə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Yerli əhalinin, sahibkarların və gənc nəslin dayanıqlı turizm və iqtisadiyyat haqqında məlumatlandırılması, onların bu sahədəki rolu barədə biliklərinin artırılması və praktik bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, strateji integrasiyanın intellektual bazasını formalaşdırır. Bu məqsədlə regionlarda davamlı təlim proqramları, tematik seminarlar və ictimai kampaniyalar təşkil edilməlidir. Belə maarifləndirici tədbirlər vasitəsilə insanlar həm mövcud imkanları tanıyır, həm də onlardan düzgün istifadə etməyi öyrənirlər. Bu prosesi daha da gücləndirmək üçün region səviyyəsində yerli turizm inkişaf planlarının hazırlanması və tətbiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Belə planlar yalnız ümumi turizm axınlarını idarə etməklə kifayətlənməməli, həm də yerli iqtisadiyyatın spesifik tələblərini nəzərə alaraq resurslardan səmərəli istifadəni təmin etməlidir. Hər bir bölgənin unikal xüsusiyyətləri – təbii landşaftı, mədəni dəyərləri, əhali strukturu və mövcud infrastruktur potensialı – nəzərə alınmaqla hazırlanacaq lokal inkişaf planları turizm fəaliyyətlərini yerli ehtiyaclara uyğunlaşdırmağa imkan verir. Bu isə planlaşdırılmış və balanslaşdırılmış inkişaf üçün əsas zəmin yaradır. (World Bank.2020).

NƏTİCƏ

Aparılmış təhlillər və təkliflər göstərir ki, dayanıqlı turizm və yerli iqtisadiyyat arasında qarşılıqlı inteqrasiyanın təmin olunması, regionların sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Bu inteqrasiya modeli təkcə turizm sahəsində gəlir əldə etməyə deyil, həm də yerli resurslardan səmərəli istifadə etməyə, məşğulluğun artırılmasına, sosial rifahın yüksəldilməsinə və ətraf mühitin qorunmasına xidmət edir. Turizm fəaliyyətlərinin yerli istehsal, xidmət sahələri və insan kapitalı ilə əlaqələndirilməsi regional iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə və daha stabil gəlir mənbələrinin formalaşmasına şərait yaradır.

Eyni zamanda, yerli icmaların və kiçik sahibkarların bu prosesə fəal şəkildə cəlb olunması, onların sosial və iqtisadi həyatdakı iştirakçılığını artıraraq, turizmin daha inklüziv və ədalətli şəkildə inkişafını təmin edir. Bu məqsədlə təlim proqramları, maliyyə dəstəkləri, infrastruktur layihələri və ekoloji yönümlü təşəbbüslər kompleks şəkildə həyata keçirilməlidir.

Bütün bu tədbirlərin planlı, mərhələli və koordinasiyalı şəkildə həyata keçirilməsi nəticəsində regionlarda yalnız turizm sektoru deyil, ümumi iqtisadi və sosial mühit də müsbət şəkildə dəyişə bilər. Beləliklə, dayanıqlı turizmlə yerli iqtisadiyyat arasında qurulan bu qarşılıqlı əlaqə, uzunmüddətli perspektivdə milli iqtisadiyyatın dayanıqlılığına və regional balansın qorunmasına əhəmiyyətli töhfə verə bilər.

Bu baxımdan, yerli və regional idarəetmə strukturlarının, sahibkarlıq subyektlərinin və ictimai təşkilatların birgə fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Sinerji əsasında formalaşan bu əməkdaşlıq modeli həm resursların səmərəli bölüşdürülməsini, həm də strateji qərarların icmasal maraqlara uyğun şəkildə verilməsini təmin edir. Əgər bu strukturlaşdırılmış əməkdaşlıq uzunmüddətli siyasətlər və hüquqi çərçivələrlə dəstəklənersə, turizm sektoru yalnız iqtisadi qazanc mənbəyi kimi deyil, eyni zamanda sosial sabitliyin və mədəni müxtəlifliyin daşıyıcısı kimi çıxış edə bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1 United Nations World Tourism Organization. (2021). *Tourism for inclusive growth*. UNWTO. 86 p.
- 2 Sharpley, R. (2009). *Tourism development and the environment: Beyond sustainability?* Earthscan. 285 p.
- 3 Hall, C. M., & Page, S. J. (2014). *The geography of tourism and recreation: Environment, place and space* (4th ed.). Routledge. 384 p.
- 4 Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2015). *Tourism and sustainable development: Resilience and adaptation in a changing world*. Routledge. 322 p.
- 5 World Bank. (2020). *Inclusive regional tourism development strategies*. World Bank Group. 92 p.
- 6 Tosun, C. (2001). Challenges of sustainable tourism development in the developing world: The case of Turkey. *Tourism Management*, 22(3), 289–303. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(00\)00060-1](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(00)00060-1) (15 p.)
- 7 Ashley, C., & Mitchell, J. (2008). *Doing the right thing: Measuring and maximizing the local economic impact of tourism*. ODI. 46 p.
- 8 Inskeep, E. (1991). *Tourism planning: An integrated and sustainable development approach*. Van Nostrand Reinhold. 508 p.
- 9 Weaver, D. (2006). *Sustainable tourism: Theory and practice*. Elsevier Butterworth-Heinemann. 282 p.
- 10 Mowforth, M., & Munt, I. (2015). *Tourism and sustainability: Development, globalization and new tourism in the third world* (4th ed.). Routledge. 410 p.
- 11 Azerbaijan Tourism Board. (2022). *Sustainable tourism strategy of Azerbaijan regions*. Baku: ATB Press. 63 p.
- 12 Becken, S., & Simmons, D. G. (2002). Understanding energy consumption patterns of tourist attractions and activities in New Zealand. *Tourism Management*, 23(4), 343–354. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(02\)00007-8](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(02)00007-8) (12 p.)

- 13 Hall, C. M. (2007). *Pro-poor tourism: Who benefits? Perspectives on tourism and poverty reduction*. Channel View Publications. 236 p.
- 14 Ashley, C., Roe, D., & Goodwin, H. (2001). *Pro-poor tourism strategies: Making tourism work for the poor*. ODI. 79 p.
- 15 Timur, S., & Getz, D. (2009). Sustainable tourism development: How do destination stakeholders perceive sustainable urban tourism? *Sustainable Development*, 17(4), 220–232. <https://doi.org/10.1002/sd.384> (13 p.)
- 16 UNDP Azerbaijan. (2021). *Community-based tourism in rural areas of Azerbaijan*. Baku: UNDP. 74 p.
- 17 Liu, Z. (2003). Sustainable tourism development: A critique. *Journal of Sustainable Tourism*, 11(6), 459–475. <https://doi.org/10.1080/09669580308667216> (17 p.)
- 18 Deller, S. C., Tsai, T. H. S., Marcouiller, D. W., & English, D. B. K. (2001). The role of amenities and quality of life in rural economic growth. *American Journal of Agricultural Economics*, 83(2), 352–365. (13 p.)
- 19 Gössling, S. (2003). Market integration and ecosystem degradation: Is sustainable tourism development in rural communities possible? *Tourism Economics*, 9(1), 49–70. (21 p.)
- 20 OECD. (2020). *Rural well-being: Geography of opportunities*. OECD Publishing. 192 p.
- 21 Azerbaijan State Tourism Agency. (2023). *Turizmin regionlarda iqtisadi təsiri: İcmal hesabat*. Bakı: ASTA Nəşriyyatı. 58 s.
- 22 Jamal, T., & Getz, D. (1995). Collaboration theory and community tourism planning. *Annals of Tourism Research*, 22(1), 186–204. [https://doi.org/10.1016/0160-7383\(94\)00067-3](https://doi.org/10.1016/0160-7383(94)00067-3) (18 p.)
- 23 Zahra, A. L. (2011). Rethinking ecotourism: Ecological and economic benefit perspectives. *Tourism Planning & Development*, 8(4), 323–336. (13 p.)